

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛДІҢ

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРУЫ МЕН
ӘЛЕУМЕТТІК МОДЕРНИЗАЦИЯСЫ
БАҒДАРЛАМАСЫ

2025 – 2035 жылдарға арналған

Бағдарлама авторы:
Оразалы Ержанов

Алматы, 2025 жыл

Кіріспе

1-БӨЛІМ. Ағымдағы жағдай

1. 1-тарау. Әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жалпы сипаттамасы
2. 2-тарау. Әлеуметтік-демографиялық ахуал
3. 3-тарау. Білім беру саласындағы жағдай
4. 4-тарау. Денсаулық сақтау саласының жағдайы
5. 5-тарау. Тұрғын үймен қамтамасыз етілу

2-БӨЛІМ. Экономикалық дағдарыстың негізгі себептері

6. 6-тарау. Жарамсыз экономикалық доктринаның үстемдігі
7. 7-тарау. Сыйымды нарықтың болмауы
8. 8-тарау. Жоғары инфляция

3-БӨЛІМ. Іс-әрекет жоспары

9. 9-тарау. Бағдарламаның мақсаты
10. 10-тарау. Мемлекеттің ерекше рөлі
11. 11-тарау. Тұрғын үй және инфрақұрылымдық құрылыс
12. 12-тарау. Тау-кен металлургия саласы
13. 13-тарау. Машина жасау саласын дамыту
14. 14-тарау. Энергетиканы жаңғырту
15. 15-тарау. Елдің жаңа теміржол желісі
16. 16-тарау. Өнеркәсіптің басқа салаларын қалпына келтіру

4-БӨЛІМ. Іске асыру мерзімдері және қаржыландыру көздері

17. 17-тарау. Іске асыру мерзімдері
18. 18-тарау. Қаржыландыру көздері

5-БӨЛІМ. Бағдарламаны жүзеге асыру тетіктері

19. 19-тарау. Жалпы қағидалар
20. 20-тарау. Бағдарламаны басқару
21. 21-тарау. Инфрақұрылымдық тетіктер
22. 22-тарау. Қаржылық тетіктер
23. 23-тарау. Бақылау және ашықтық
24. 24-тарау. Іске асырудың қорытынды тетігі

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының экономикалық жаңғыруы мен әлеуметтік модернизациясы бағдарламасы ХХІ ғасырдың орнықты, технологиялық жағынан озық және әлеуметтік бағдарланған экономикасын қалыптастыруға бағытталған. Бағдарлама индустриялық жаңғыртуды, аймақтық дамуды, өмір сүру сапасын жақсартуды, адами капиталды дамыту мен жаңа демографиялық саясатты қалыптастыруды біріктіреді.

Бағдарламаның мақсаты — тұрғын үймен, инфрақұрылыммен, біліммен, денсаулық сақтау қызметтерімен және жұмыс орындарымен қамтамасыз етілген, саны кемінде **40 миллион адамнан** тұратын қоғамды қалыптастыру. Бұл сыйымдылығы жоғары ішкі нарықты, технологиялық дамуды, адами капиталды және экономикалық өсімді қалыптастырудың негізін қалайды.

1 -БӨЛІМ. АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ

1 -ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1. Макроэкономикалық жағдай (2024–2025 жылдарға жаңартылды)

2024 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өнімі **136,6 трлн теңге** болды, нақты өсу деңгейі **5%-ды** құрады. Бұл құрылымдық шектеулер сақталуына қарамастан оң динамиканы көрсетті.

Экономиканың негізгі құрылымдық мәселелері:

- шикізат экспортының жоғары үлесі — экспортталатын өнімнің **70%-дан** астамы;
- өңдеу өнеркәсібінің төмен үлесі — ЖІӨ-нің **13–14%-ы**, бұл индустриялық стандартқа (20–30%) қарағанда айтарлықтай төмен;
- импортқа тәуелділіктің жоғары деңгейі — тауар категорияларының көпшілігі бойынша **50%-дан 90%-ға** дейін;
- негізгі капиталға инвестицияның жеткіліксіз үлесі — ЖІӨ-нің шамамен **15%-ы**, қажетті көрсеткіш **25%**;
- бизнесті ұзақ мерзімді кредит берудің әлсіреуі (заңды тұлғаларға берілетін кредиттер — ЖІӨ-нің **8–9%-ы**, 2010 жылы **25%** болған);
- ЖІӨ-дегі еңбекақының төмен үлесі (шамамен **30%**), бұл дамыған елдер деңгейінен төмен;
- жиналған инфляция мен тұрғын үй құнының өсуіне байланысты халықтың нақты кірістерінің төмендеуі.

Шикізат үстемдігі (доминанта) сыртқы сауда түсімдерінің жоғары өзгергіштігіне әкеліп, ішкі нарықтың тұрақтылығын әлсіретеді және шикізат емес салалардың дамуына мүмкіндік шектеулі болады.

Инвестициялық белсенділік саласында келесі теріс тенденциялар байқалады:

- бизнесті ұзақ мерзімді кредиттеу үлесінің төмендеуі;
- өңдеу секторына шетелдік тікелей инвестициялардың баяулауы;
- корпоративтік кредиттердің экономикадағы үлесінің ЖІӨ-нің 25%-дан 8–9%-ға дейін қысқаруы (2010–2024 жылдар).

Ұзақ мерзімді инвестицияның төмен көлемі тұрақты өнеркәсіптік базаны қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

1.2. Инфляция, валютаға тәуелділік және халықтың нақты кірістері

2024 жылы инфляция 8,6%-ды құрады және Қазақстан Ұлттық Банкінің белгіленген мақсатты диапазонынан тұрақты түрде жоғары.

Негізгі себептері **уақытша емес, құрылымдық** сипатқа ие:

- тұтыну нарығының импортқа тәуелділігінің жоғары болуы;
- теңгенің девальвациялық сезімталдығы;
- кең аумаққа байланысты логистикалық жүктеменің жоғары болуы;
- кейбір нарықтардың монополизациясы;
- ел ішінде қосымша құн қалыптастырмайтын шикізаттық экономикалық модель.

2025 жылы инфляция екі таңбалы деңгейден асты, оның себебі — биліктің табиғи монополиялардың тарифтерін көтеру және бірқатар өмірлік маңызды тауарлардың бағасын либерализациялау бойынша дұрыс емес саясаты.

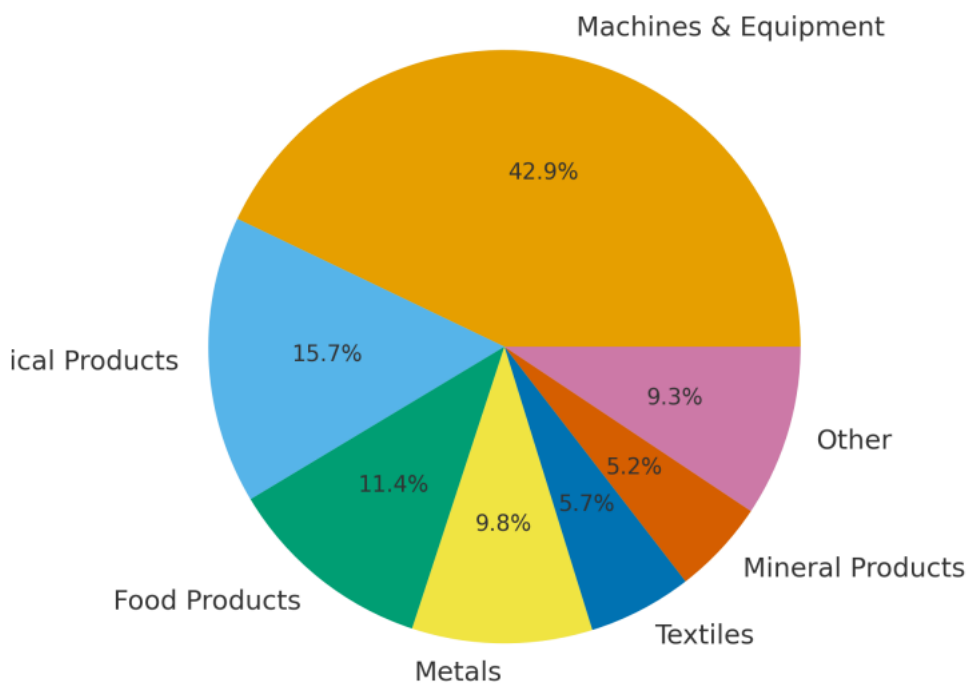
Нақты кірістердің өсуі төмендегілерге байланысты тежеліп отыр:

- тұтыну нарығының импортқа тәуелділігінің жоғары болуы (кейбір топтар бойынша — 50–90%);
- тұрғын үй, кредиттер және негізгі қызметтер құнының өсуі;
- девальвациялық ауытқулар;
- еңбек өнімділігінің стагнациясы.

ЖІӨ-дегі еңбекақының үлесі шамамен 30% деңгейінде қалып отыр, бұл дамыған елдер көрсеткіштерінен айтарлықтай төмен (АҚШ — 55–60%; Германия — 50%).

Share of Import Categories (Kazakhstan 2024)

Тауарлық топ (үлкейтілген)	Импорттағы үлесі 2024, %	Көлемді бағалау, млрд АҚШ долл.*
Машиналар мен жабдықтар	42,9%	≈ 25,7
Химиялық өнімдер	15,8%	≈ 9,4
Азық-түлік	11,3%	≈ 6,8

Тауарлық топ (үлкейтілген)	Импорттағы үлесі 2024, %	Көлемді бағалау, млрд АҚШ долл.*
Металлдар және олардан жасалған бұйымдар	9,8%	≈ 5,9
Текстиль	5,7%	≈ 3,4
Минералдық өнімдер	5,2%	≈ 3,1
Басқа тауарлар	9,3%	≈ 5,6
Барлығы	100%	59,8

1.3. Халықтың қарыздану деңгейінің өсуі

2025 жылдың басындағы жағдай бойынша:

- үй шаруашылықтары кредиттерінің жалпы портфелі — 22,7 трлн теңге;
- оның ішінде тұтыну кредиттері— **16,2 трлн теңге**;
- экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың 80%-ға жуығы кепілсіз кредиттерге ие.

Бұл төмендегілерді көрсетеді:

- халық кірістерінің жеткіліксіздігі,
- негізгі тұтынуды кредитсіз қамтамасыз ету мүмкін еместігі,
- ұзақ мерзімді жинақтау құралдарының болмауы.

1-кесте. Қазақстандағы халыққа кредит беру динамикасы (2015–2025 жж.)

1-сур. Қазақстандағы үй шаруашылықтарына кредит беру динамикасы, 2015–2025 жж.

Жыл	Кредиттердің жалпы портфелі (трлн тг)	Тұтынушылық кредиттер (трлн тг)
2015	4,5	3,1
2016	5,1	3,6
2017	5,8	4,0
2018	6,6	4,7
2019	7,4	5,3
2020	8,3	6,0
2021	10,1	7,2
2022	12,5	8,9
2023	15,0	11,5
2024	18,4	13,8

Кредиттердің жалпы портфелі (трлн тг) Тұтынушылық кредиттер (трлн тг)
Жыл

2025 22,7

16,2

Қазақстандағы қарыз міндеттемелерінің құрылымы айқын тұтынушылық сипатқа ие. Дамыған елдерде ипотекалық және білім беру кредиттері басым болса, Қазақстанда қарыздың негізгі бөлігін кепілсіз кредиттер құрайды, олар активтер жинауға емес, негізгі тұтынуды қамтамасыз етуге пайдаланылады.

Қазақстан тұтынушылық кредит беру бойынша әлемдегі ең жоғары өсім көрсеткіштерінің бірін көрсетеді:

- Өзбекстан мен Қырғызстанда халыққа шаққандағы кредит жүктемесі 3–4 есе төмен;
- Түркияда қарыз құрылымы ұқсас, бірақ жалпы деңгей төмен;
- ЕО мен АҚШ-та ипотека және активтер жинауға байланысты кредиттер басым;
- Оңтүстік Кореяда үй шаруашылықтарының қарызы ЖІӨ-нің 97%-ына жетеді, бірақ ол жылжымайтын мүлікпен қамтамасыз етілген.

Қазақстанның негізгі айырмашылығы — қарыз алудың инвестициялық емес сипаты.

Бұл жүйелік әлеуметтік тәуекелдер тудырады, ішкі сұранысты шектейді және орта таптың қалыптасуын баяулатады.

2 -ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ

2.1. Халық саны және демографиялық динамика

2024–2025 жылдардағы мәліметтер бойынша Қазақстан Республикасының халқы **20,2 млн** адамнан асты, соңғы бес жылда **1,3 млн**-нан астамға өсті. Қазақстан Евразиядағы табиғи халық өсімі сақталған санаулы елдердің бірі болып қалып отыр, бұл әлемдік демографиялық қысқару жағдайында стратегиялық артықшылық болып табылады.

Демографиялық динамиканың негізгі ерекшеліктері:

- табиғи өсім оң болып қала береді, алайда оның қарқыны біртіндеп баяулап келеді;
- жастар саны халық құрылымында жоғары үлесті сақтайды;

- үй шаруашылықтарының саны артуда (4 млн-нан астам), бірақ отбасының орташа көлемі қысқаруда.

2024 жылы туу коэффициенті әйел басына **2,52** балаға дейін төмендеді, ал бір жыл бұрын ол **2,83** болған, бұл дүниежүзілік үрдіске сәйкес — туу деңгейінің төмендеу кезеңіне өтуге сәйкес келеді. Туу саны жылына **248–250 мыңнан** шамамен 220 мыңға дейін қысқарды.

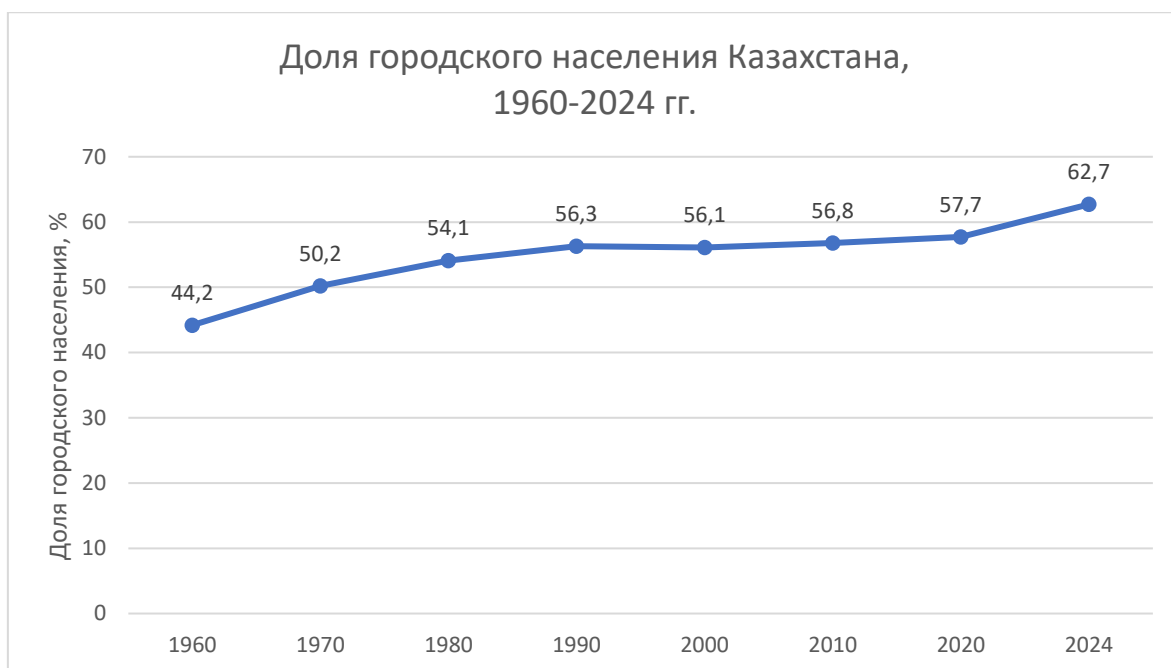
Қазақстан біртіндеп демографиялық баяулауға өтуде, бұл Еуропа, Азия және Америка елдеріне тән құбылыс.

40 жасқа дейінгі жас топтарында ерлер үлесі әйелдерден асып түседі.

Бұл ұзақ мерзімді тәуекелдерді тудырады:

- еңбек нарығына «демографиялық қысымның» түсуі,
- әлеуметтік және отбасылық процестердің күрделенуі,
- кейбір аймақтарда қылмыстық деңгейдің және әлеуметтік тұрақсыздықтың өсуі мүмкіндігі.

2.2. Қалалану: жылдам өсіп келе жатқан үрдіс және артып келе жатқан әлеуметтік тәуекелдер

2-сурет. Қазақстандағы қалалық халық үлесі, 1960–2024 жж.

Соңғы бес жылда қалалану деңгейі 62%-ға дейін өсті. Бұл қалаларда 12,5 млн-нан астам адамның тұратынын білдіреді. Қалалану қарқыны кіріс деңгейі ұқсас елдер үшін әлемдік орташа көрсеткіштен жоғары.

Позитивті аспектілер:

- қалалардағы жұмыспен қамтудың өсуі;
- қалалардағы еңбек өнімділігінің жоғары болуы;

- білім, денсаулық сақтау және көлік қызметтерінің қолжетімділігінің артуы.

Проблемалар:

- ескірген коммуналдық инфрақұрылымға жоғары жүктеме;
- Алматы, Астана және Шымкент айналасындағы агломерациялардың жылдам өсуі;
- «жалған қалалану» — қалаларға көшкен мигранттар толық қызметтерге қол жеткізе алмайды.

2024 жылы коммуналдық желілердің тозуы 60%-дан асып кеткен, ЖЭО және МАЭС қуаттарының тапшылығы артып отыр, ал электр энергиясына қажеттілік болжамнан жылдам өсуде.

2.3. Қала мен ауыл арасындағы дисбаланс

Көптеген ауылдық елді мекендерде жоқ:

- таза су,
- канализация (кәріз) жүйесі,
- тұрақты электр энергиясы,
- Интернет,
- дәрігерлер,
- заманауи мектептер,
- жұмыс орындары.

Бұл қалаға үздіксіз көшуге әкеліп, инфрақұрылымға қысым жасайды.

2.4. Көпбалалы отбасылар және әлеуметтік мәселелер

2024 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда **560 мыңнан** астам көпбалалы отбасы тұрады.

Мемлекеттік жәрдемақы алатын көпбалалы аналардың саны **500 мыңнан** асады.

Дегенмен, көпбалалы үй шаруашылықтарының көпшілігінің материалдық жағдайы өте осал болып қала береді:

- 50%-дан астам көпбалалы отбасының бір адамға шаққандағы орташа кірісі **60 мың** теңгеден төмен;
- шамамен 30%-ы бір адамға **5–30 мың** теңге кіріс деңгейінде өмір сүреді;
- қалалық көпбалалы отбасылардың **31%-ында** және ауылдық көпбалалы отбасылардың **24,6%-ында** өздерінің тұрғын үйі жоқ.

Көпбалалы отбасылардағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу орташа көрсеткіші — адам басына **13,6 м²**, бұл БҰҰ ұсынған **30 м²** әлеуметтік стандартына қарағанда айтарлықтай төмен.

2.7. 2-тарау бойынша негізгі тұжырымдар

1. Қазақстан демографиялық артықшылығын сақтап отыр, бірақ өсу қарқыны баяулауда.
2. Қалалану қарқыны артып келеді, алайда инфрақұрылымдық тапшылықтармен қатар жүреді.
3. Ауылдық аумақтар мәселесі — негізгі құрылымдық қауіптердің бірі.
4. Көпбалалы отбасылар ең осал әлеуметтік топ болып қала береді.
5. Тұрғын үй тапшылығы демографиялық дамудың тежелуіне жүйелік факторға айналды.
6. Әлеуметтік теңгерімді қамтамасыз ету үшін заманауи қалалану, жаппай тұрғын үй салу және агроқалаларды дамыту бойынша мемлекеттік бағдарлама қажет.

3 -ТАРАУ. БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙ

3.1. Білім беру жүйесінің жалпы сипаттамасы

Қазақстанның білім беру жүйесі демографиялық өсім, жылдам қалалану және халықтың ірі қалаларға шоғырлануы салдарынан айтарлықтай қысымға ұшырап отыр. Қаржыландыру мен жаңа нысандарды салу көбейгеніне қарамастан, құрылымдық мәселелер онжылдықтар бойы жиналып, қазіргі таңда жүйелік сипатқа ие болды.

3.2. Мектепке дейінгі білім: орын тапшылығы және қамту теңгерімсіздігі

2024–2025 жылдары байқалады:

- мектепке дейінгі жастағы балалар санының өсуі;
- балабақшаларға кезектің ұзартылуы;
- қолданыстағы инфрақұрылым мен нақты қажеттілік арасындағы пропорцияның бұзылуы.

Білім министрлігінің мәліметтері бойынша:

- ~ мектепке дейінгі білімге кезекте шамамен 160 мың бала бар,
- ең шиеленісті өңірлер — Алматы, Астана, Қарағанды, Атырау, Қызылорда,
- жаңа агломерацияларда орын тапшылығы әсіресе жоғары.

Проблемалар:

- кейбір жеке балабақшалардағы қызмет сапасының төмендігі;
 - ерте даму стандарттарының болмауы;
 - тәрбиешілердің артық жүктемесі;
 - педагогтердің жетіспеушілігі, әсіресе жаңа ықшамаудандарда.
-

3.3. Орта білім: мектеп тапшылығы, сыныптардың артық жүктелуі және инфрақұрылымдық артта қалу

Мектеп салуды кең көлемде жүргізуге қарамастан, үш ауысымды оқу мәселесі сақталуда.

Өзекті жағдай (2024–2025 жж):

- 154 үш ауысымды мектеп (азаю байқалады, бірақ мәселе сақталуда);
- 47 апатты мектеп;
- ірі қалалардағы жаңа оқу орындарының артық тығыздығы;
- мұғалімдердің жүктемесінің жоғары болуы және пән мұғалімдерінің жетіспеушілігі (физика, химия, математика);
- оқушылардың шамамен 5%-ы 2 700-ден астам шағын мектептерде оқиды.

Шағын мектептер — ауылдағы жүйелік мәселе:

- материалдық база әлсіз;
 - білікті педагогтердің жетіспеушілігі;
 - заманауи білім деңгейін қамтамасыз ету мүмкін еместігі;
 - цифрлық жабдықталудың төмендігі.
-

3.4. Білім сапасы: экономика қажеттілігі мен кадрларды даярлау арасындағы алшақтық

Инфрақұрылым дамуына қарамастан, білім сапасы әлі де проблемалы болып отыр.

2024 жылғы деректер бойынша:

- жұмыс берушілердің жоғары оқу орындарының түлектерін даярлау сапасына қанағаттанушылығы — шамамен 68%;
- еңбекке қабілетті халықтың 25%-дан астамы өзін-өзі жұмыспен қамтыған,
- олардың 50%-дан астамы кәсіби білімге ие емес.

Еліміз жүйелі тапшылыққа тап болып отыр:

- инженерлер;

- технологтар;
- білікті жұмысшылар;
- кейбір бағыттар бойынша дәрігерлер мен педагогтар.

Қазақстан экономикасы заманауи технологиялармен, машиналармен, жабдықтармен және цифрлық процестермен жұмыс істей алатын кадрларға мұқтаж. Алайда кәсіби білім беру жүйелері, колледждер мен университеттер әлі қажетті деңгейде дайындық қамтамасыз ете алмай отыр.

3.5. Педагогикалық құрамның проблемалары

Педагогтердің жетіспеушілігі және жоғары жүктеме білім сапасының төмендеуінің негізгі факторлары болып табылады:

- ауыл мектептерінде физика, химия, биология, математика пәндерінің мұғалімдері қатты жетіспейді;
- жүктеменің көп болуы және жалақының төмендігі салдарынан жас педагогтар сирек кәсіби қызметте қалады;
- орташа жас мұғалімдердің жасы біртіндеп артуда, бұл болашақта кадрлық алшақтықты тудырады.

3.6. Инфрақұрылым және материалдық-техникалық база

Айтарлықтай инфрақұрылымдық мәселелер сақталуда:

- мектеп ғимараттарының тозуы;
- табиғаттану-ғылыми профильдегі зертханалардың жеткіліксіздігі;
- спорт залдары, акт залдары, оқу жабдықтарының жетіспеушілігі;
- ауыл мектептерінде цифрландырудың әлсіздігі;
- интернеттің төмен жылдамдығы немесе тұрақты қосылымның болмауы.

3.7. Білім беру жүйесінің негізгі сын-қатерлері

1. Демографиялық өсім және халықтың аймақтық шоғырлануы.
2. Қалалар мен ауылдар арасындағы білім сапасының теңгерімсіздігі.
3. Негізгі пәндер бойынша мұғалімдердің жетіспеушілігі.
4. Балабақшалардағы кезектердің өсуі.
5. Мектептердің артық жүктемесі және үш ауысымды оқудың өсуі.
6. Білім беру мен экономиканың қажеттіліктері арасындағы әлсіз байланыс.

7. Ауылдық жерлердегі цифрлық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі.

3.8. Қорытынды тұжырымдар

Қазақстанның білім беру жүйесі құрылымдық дисбаланс жағдайында тұр.

Бір жағынан — өсіп келе жатқан жастар, демографиялық тұрақтылық, қоғамның өскелең үміттері бар.

Екінші жағынан — инфрақұрылымдық шектеулер, кадрлардың жетіспеушілігі, ресурстардың оңтайлы бөлінбеуі байқалады.

Мектеп желісін кең көлемде арттырмай, колледждерді модернизацияламай, педагогтарды даярлау реформасын жүргізбей және ауыл мектептеріндегі жағдайды едәуір жақсартпай, Қазақстан индустриализация мен технологиялық модернизация үшін қажетті білікті мамандармен экономиканы қамтамасыз ете алмайды.

4 -ТАРАУ. ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ

4.1. Денсаулық сақтау жүйесінің жалпы сипаттамасы

Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі келесі себептерге байланысты маңызды сын-қатерлерге тап болуда:

- инфрақұрылымның тозуы,
- негізгі бағыттар бойынша дәрігерлердің жетіспеушілігі,
- жабдықтардың жеткілікті болмауы,
- қала мен ауыл арасындағы алшақтық,
- алғашқы буын медициналық қызметке жоғары жүктеме,
- созылмалы аурулар деңгейінің өсуі және халықтың қартаюы.

Сонымен қатар, халық санының едәуір өсуі, қалалану және көші-қонның артуы медициналық ұйымдарға қысымды күшейтуде.

4.2. Денсаулық сақтау объектілерінің тозуы және инфрақұрылымдық тапшылықтар

Денсаулық сақтау министрлігі мен өңірлердің мәліметтері бойынша (2024–2025):

- денсаулық сақтау объектілерінің жалпы тозу деңгейі 49%-дан асады,
- медициналық қызмет көрсетілетін ғимарат объектілерінің тозуы — 57%,
- медициналық білім беру объектілерінің тозуы — 50%,

- шамамен 35% объект бейімделген, яғни жоспарлау және санитарлық стандарттарға сәйкес келмейді,
- шамамен 40% объект күрделі жөндеу немесе қайта жаңартуды қажет етеді.

Мәселе әсіресе ауылдық жерлер мен шағын қалаларда өткір:

- ескірген амбулаториялар,
- алғашқы медициналық-санитариялық көмек пункттерінің болмауы,
- маман-дәрігерлердің қолжетімсіздігі,
- профилактикалық медицина үшін жағдайдың жоқтығы.

4.3. Медициналық жабдықтар: тозудың өте жоғары деңгейі

2024 жылғы жағдай бойынша:

- жабдықтардың орташа тозуы — 66%,
- медициналық жабдықтардың тозуы — 49%,
- зертханалық жабдықтардың тозуы — 83,5%, бұл онкологиялық және созылмалы аурулардың өсуін ескерсек, әсіресе қауіпті.

Көптеген визуализация аппараттары, зертханалық анализаторлар және аудандық жабдықтар нормативтік қызмет мерзімінен әлдеқашан тыс қалған.

Бұл диагностика сапасын төмендетеді, кезектердің өсуіне әкеледі және халықтың мемлекеттік медициналық мекемелерге сенімін азайтады.

4.4. Бастапқы буын: созылмалы жүктеменің жоғары болуы

АМСК (поликлиникалар және отбасылық дәрігерлер) тұрақты жоғары жүктемеге ұшырайды:

- учаскелік дәрігерлердің жетіспеушілігі,
- жүктеменің жоғары болуы (2–3 нормадан дейін),
- ұзын кезектер,
- процестерді цифрландырудың төмен қарқыны.

Проблемалар мыналарға әкеледі:

- алдын-алу ресми түрде жүзеге асырылады,
- бастапқы диагностика кешігіп жүреді,
- аурулардың едәуір бөлігі кеш анықталады,
- стационарларға жүктеме артады.

4.5. Медициналық кадрлардың тапшылығы

Қатты жетіспеушілік байқалады:

- педиатрлар,
- терапевтер,
- жедел жәрдем дәрігерлері,
- акушер-гинекологтар,
- хирургтар,
- анестезиолог-реаниматологтар,
- зертханалық мамандар.

Себептері:

- эмоционалды күйзелістің жоғары деңгейі,
- нақты жүктемеге сәйкес келмейтін төмен жалақы,
- дәрігерлердің жеке секторға және шетелге қоныс аударуы,
- бірнеше жыл тәжірибеден кейін жас мамандардың кетуі.

Көптеген жағдайларда дәрігер бір учаскенің орнына 2–3 учаскені қарауға мәжбүр болады, бұл сапалы медицинаны қамтамасыз етуді қол жеткізілмейтін мақсатқа айналдырады.

4.6. Аумақтық диспропорциялар

Қала мен ауыл арасындағы медициналық қызметке қолжетімділік алшақтығы артуда.

Қалаларда:

- тар шеңберлі мамандар қолжетімді,
- диагностикалық жабдықтар бар,
- көп бейінді орталықтар жұмыс істейді.

Ауылдық жерлерде:

- тар шеңберлі мамандар жоқ,
- зертханалар жоқ,
- көптеген ФАП нүктелері мен ауыл ауруханалары апатты жағдайда,
- пациенттерді бағыттау жүйесі бұзылған.

Ауылдық елді мекендердің шамамен 40%-ында базалық медициналық көмек көрсетуге жағдай жоқ.

4.7. Медициналық қызметтердің қолжетімділігі және сапасы

Проблемалар келесілерді қамтиды:

- МРТ/КТ үшін ұзақ кезектер;
- кейбір өңірлерде жеңілдік бағдарламалары бойынша дәрілердің тапшылығы;
- кейбір мемлекеттік поликлиникалардағы қызмет сапасының төмендігі;
- біртұтас цифрлық медициналық контурдың болмауы;
- жеке клиникалардағы сапаны бақылаудың жеткіліксіздігі;
- созылмалы ауруларды алдын алу үшін ынталандырудың жоқтығы.

Қант диабеті, жүрек-қан тамыр аурулары, онкологиялық аурулары бар науқастардың санының өсуі жүйелік реформаларды қажет етеді.

4.8. Денсаулық сақтау жүйесінің шұғыл сын-қатерлері

1. Медициналық ұйымдардың тозған инфрақұрылымы.
 2. Жабдықтардың, әсіресе зертханалық жабдықтардың жоғары тозуы.
 3. Медициналық кадрлардың барлық өңірлерде де жетіспеушілігі.
 4. Бастапқы буынның (АМСК) жүктеменің жоғары болуы.
 5. Ауылдық жерлерде медициналық қызметтердің қолжетімділігінің төмендігі.
 6. Диагностика және емдеу бойынша қазіргі заманғы стандарттардан артта қалу.
 7. Созылмалы аурулардың кең көлемді өсуі.
 8. Жүйелі профилактикалық медицинаның болмауы.
-

4.9. 4-тарау бойынша қорытынды тұжырымдар

Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі түбегейлі модернизацияға мұқтаж. Жеке реформалармен немесе локалды шешімдермен шектелу мүмкін емес — кешенді шаралар қажет:

- инфрақұрылымды жаңарту және кеңейту,
- заманауи жабдықтармен кең көлемде қамтамасыз ету,
- профилактикаға бағдарлану,
- медициналық қызметкерлердің мәртебесі мен табысын арттыру,

- процестерді цифрландыру,
- қала мен ауыл арасындағы дисбаланстарды жою.

Денсаулық сақтау реформасы жүргізілмейінше, халық санының 40 млн адамға дейін өсуі сияқты әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға қол жеткізу қиын болады, себебі денсаулық — адами капиталдың және елдің тұрақты дамуының негізі.

5 -тарау. ТҰРҒЫН ҮЙМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУ

5.1. Тұрғын үй қорының жалпы сипаттамасы

Қазақстанның тұрғын үй қоры өсіп келеді, алайда құрылыс қарқыны демографиялық және әлеуметтік қажеттіліктерге сай емес. 2024 жылғы мәлімет бойынша:

- жалпы тұрғын үй қоры **405 млн м²**-дан асады,
- қалалық жерлерде — **264 млн м²**-дан астам,
- ауылдық жерлерде — **141 млн м²**.

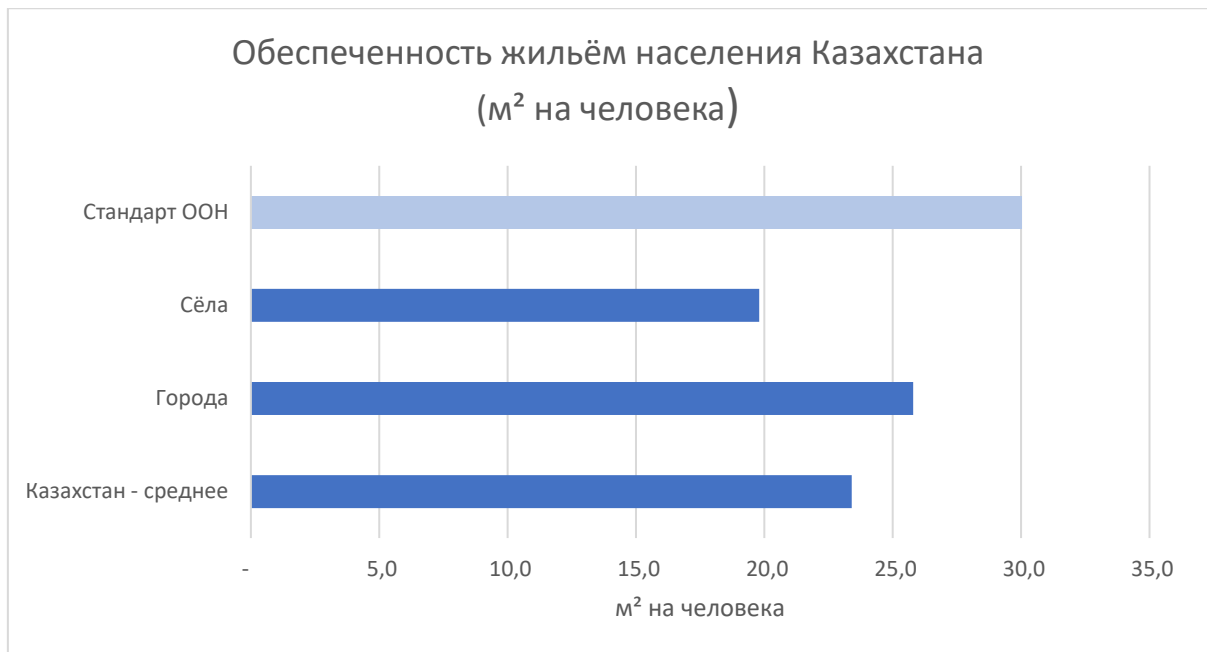
Қордың өсуіне қарамастан, тұрғын үйді қолданысқа енгізу қарқыны жинақталған тапшылықты жою және қазіргі заманғы тұрғын үй стандартымен қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз.

5.2. Тұрғын үймен қамтамасыз етілу: негізгі көрсеткіштер

2024жылғы тұрғын үймен қамтамасыз ету көрсеткіштері:

- орташа қамтамасыз ету — 23,4 м² бір адамға,
- қалалық тұрғындар — 25,8 м²,
- ауылдық тұрғындар — 19,8 м².

Бұл көрсеткіштер БҰҰ ұсынып отырған **30 м²** адамға стандартынан едәуір төмен.

Сарапшылардың бағалауы бойынша:

Қазақстан халықаралық стандарттарға сәйкес болуы үшін кемінде **200 млн м² жаңа тұрғын үй** салынуы қажет. Бұл көрсеткіш болашақ демографиялық өсімді есепке алмай жасалған.

Қалаларға көші-қонның артуы мен халық санының өсуін ескерсек, тұрғын үй құрылысының бұл көлемі жыл сайын ұлғайып отыруы тиіс.

5.3. Тұрғын үй тапшылығы: құрылымы мен факторлары

Тұрғын үй тапшылығының негізгі себептері:

1. 2010–2020 жылдардағы жоғары туу көрсеткіштері — отбасылық шаруашылықтардың көбеюі.
2. Урбанизация (қалалану) — халықтың ірі қалаларға жаппай қоныс аударуы.
3. Қолжетімді тұрғын үйдің жетіспеуі — бір шаршы метрдің құнының жоғары болуы.
4. Инфрақұрылыс құрылысына мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі.
5. Құрылыс қарқынынан озып отырған ипотекалық сұраныстың өсуі.
6. Төмен бағалық сегментте жаппай тұрғын үй салуға арналған жүйелі бағдарламаның болмауы.

5.4. Тұрғын үй құрылысы: қарқыны және сұранысқа сәйкессіздігі

2024 жылдың қорытындысы бойынша:

- 20,6 млн м² тұрғын үй пайдалануға берілді,
- оның ішінде көппәтерлі үйлер — (шамамен) ~11 млн м²,

- жеке тұрғын үй құрылысы — ~6,5 млн м²,
- тұрғын үйдің 90%-ын жеке құрылыс салушылар енгізеді.

Құрылыстың өсіп жатқан көлеміне қарамастан, сұраныс ұсыныстан тұрақты түрде асып түсуде. Бұл келесі салдарларға әкеледі:

- бағалардың өсуі,
- тұрғын үйдің қолжетімділігінің төмендеуі,
- халықтың кредиттік жүктемесінің артуы,
- тиісті инфрақұрылымы жоқ шеткері аймақтардағы аз қабатты құрылыстың кеңеюі.

5.5. Тұрғын үй кезегі және тәуекелі жоғары әлеуметтік топтар

2024–2025 жылдардың қорытындысы бойынша тұрғын үй саласында мемлекеттік қолдауға мұқтаждар:

- 645 мың адам — ресми түрде кезекте тұрғандар,
- бұл отбасылық коэффициенті 3,1 болған жағдайда шамамен 2 млн тұрғынның тұрғын үйге мұқтаж екенін көрсетеді.

Ең осал әлеуметтік топтар:

- көпбалалы отбасылар (560 мыңнан астам),
- табысы төмен отбасылар,
- жас отбасылар,
- мүгедектігі бар адамдар және мүгедектігі бар баласы бар отбасылар,
- балалар үйінің түлектері,
- ауылдан қалаға қоныс аударушы тұрғындар.

Ипотекалық және жалдамалы тұрғын үй жүйесі нақты қажеттіліктің тек аз бөлігін ғана қамтып отыр.

5.6. Тұрғын үй сапасы мен инфрақұрылым проблемалары

Ірі қалаларда көппәтерлі үйлердің жедел қарқынмен салынуы мынадай проблемаларға әкелуде:

- әлеуметтік объектілердің шамадан тыс жүктелуі,
- мектептер мен балабақшалардың тапшылығы,
- автотұрақ орындарының жетіспеушілігі,
- көлік инфрақұрылымының ауыр жүктемесі,

- сәулеттік орта сапасының нашарлауы.

Жаңа аудандар инфрақұрылымға қарағанда жылдамырақ өсіп, әлеуметтік қызметтерге қолжетімділігі шектеулі «түнгі тұрғын ауданы» қалыптасуына себеп болып отыр.

5.7. Құрылыс құнының өсуі

1 м² тұрғын үй құрылысының өзіндік құны:

- 2022 жылы — 129–149 мың теңге,
- 2023–2024 жылдары — 15–20%-ға жоғары

Бағаның өсу себептері:

- құрылыс материалдарының қымбаттауы (бір бөлігі — импорт),
- жұмыс күші тапшылығы,
- энергия құнының өсуі,
- көлік-логистикалық шығындардың артуы.

Бұл факторлар тұрғын үйдің түпкі бағасына тікелей әсер етіп, халық үшін қолжетімділігін төмендетеді.

5.8. «Жалған урбанизация» проблемасы

Көптеген агломерацияларда (Алматы, Астана, Шымкент):

- толыққанды инфрақұрылымы жоқ шеткері тұрғын массивтері өсіп келеді,
- жеке құрылыс компаниялары мектептерсіз, балабақшаларсыз, емханаларсыз, парктерсіз, жолсыз аудандар салады,
- әлеуметтік инфрақұрылым салу бойынша мемлекет кейіннен «қуып жетуге» мәжбүр болады.

Нәтижесінде әлеуметтік дисбаланстар қалыптасады:

- көлік шығындарының артуы,
- қалалық ортаның сапасының төмендеуі,
- әлеуметтік шиеленістің күшеюі.

5.9. Тұрғын үй саясатының негізгі сын-қатерлері

1. Жиналған тұрғын үй тапшылығы **200 млн м²-ден асады.**
2. Сұраныс ұсыныстан тұрақты түрде жоғары.
3. Тұрғын үй бағасы халық табысынан **жылдам өсуде.**

4. Ипотека халықтың шектеулі бөлігіне ғана қолжетімді.
 5. Жалдамалы тұрғын үй жүйесі жеткілікті дамымаған.
 6. Урбанизация жаңа аудандарды жүйелі түрде салуды талап етеді.
 7. Өңірлік даму деңгейінің теңсіздігі өсіп келеді.
 8. Әлеуметтік-тұрмыстық инфрақұрылымның сапасы тұрғын үй құрылысының қарқынынан қалып жатыр.
-

5.10. 5-тараудың қорытынды тұжырымдары

1. Қазақстан жүйелі тұрғын үй тапшылығына тап болып отыр, бұл жаппай құрылыс салу жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны қажет етеді.
2. Жеке сектор халықтың кең топтарын тұрғын үймен қамтамасыз ете алмайды.
3. Мемлекет жаңа қалалық аудандар мен агроқалаларды қалыптастыруда негізгі рөл атқаруы тиіс.
4. Тұрғын үйге қолжетімділік — демографиялық өсім мен әлеуметтік тұрақтылықтың тікелей факторы.
5. Көлемді шараларсыз тұрғын үй мәселесі экономикалық дамудың құрылымдық шектеуіне айналады.

6-ТАРАУ. ЕЛДІҢ СӘЙКЕС КЕЛМЕЙТІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДОКТРИНАҒА БАҒЫНУЫ

6.1. Тарихи бастапқы нүкте: индустриалдық потенциалдың жойылуы

Кеңес Одағы ыдыраған сәтте Қазақстанда дамыған өнеркәсіп жүйесі, ірі машина жасау, металлургия, химия, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары, сондай-ақ жеткілікті ғылыми-өндірістік база бар еді. Кеңес Одағының экономикалық кеңістігі өндірістік тізбектердің кооперациясын және таралуын қамтамасыз етіп, Қазақстан бұл жүйеге терең кіріктірілген еді.

1991 жылдан кейін ел радикалды либералдық даму моделіне өтті. Негізгі элементтері: жекешелендіру, дерегуляция және мемлекеттің рөлін қысқарту, бұл индустриалды базаның деградациясына, өндірістік тізбектердің бұзылуына, технологиялық артқа кетуге және шикізатқа тәуелділіктің күшеюіне әкелді.

Неолибералдық тәсілдер ішкі нарығы кішкентай, транспорттық шығыны жоғары, аумағы ұлы және ірі жеке капитал жоқ экономика үшін тиімсіз болды. Нарықтың «көрінбейтін қолы», мемлекеттің рөлін барынша азайту және еркін бәсеке идеялары қажетті институционалдық алғышарттар қалыптаспған ел жағдайында өз нәтижесін бермеді.

Кейнсиандық модель — мемлекеттік инвестициялар арқылы өсу тарихи тұрғыдан тиімділігі дәлелденген, әсіресе Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Еуропа, АҚШ және Жапонияны қалпына келтіру кезеңінде, сол кезде мемлекет инфрақұрылым, жұмыспен қамту, индустриализация және тұрақты өсуге жауапты болды.

Жапония мен Оңтүстік Корея тәжірибесі көрсеткендей, индустриалды серпілістің негізгі факторы — мемлекеттің белсенді өнеркәсіптік саясаты: «дәрменсіз салаларды» қорғау, ұлттық корпорацияларды дамыту, арзан қаржыландыру және салаларды қатаң үйлестіру. Мұндай тәсіл бұл елдерге бір буынның ішінде жоғары технологиялы өнім өндіруге көшуге мүмкіндік берді.

Либералдық модель тек тиімді емес болып қана қоймай, Қазақстанды шикізаттық экономика статусында бекітті. Экономикалық доктринаны өзгертпейінше, постиндустриялық даму үлгісіне көшу мүмкін емес.

6.2. 1990–2020 жылдардағы экономикалық саясат қателігі: «нарықтың көрінбейтін қолына» сену

Қазақстан 30 жылдан астам уақыт бойы неолибералдық монетаризм принциптеріне сүйенді:

- мемлекет рөлінің минималды болуы;
- экономиканың негізгі қозғаушы күші ретінде жеке секторға ставка жасау;
- шикізат экспортына бағдарлану;

- белсенді өнеркәсіптік саясаттан бас тарту.

Алайда:

Маңызды ерекшелігі:

Адам Смит пен Милтон Фридман өз еңбектерін жазған кезде:

- Олардың елдері экономикалық жағынан дамыған мемлекеттер болып саналатын;
- протекционистік шаралар қолданылып тұрған;
- дамуға жағдай жасайтын институттар бар еді.

Яғни, олардың тәсілдері индустриализациядан өткен елдердің мүддесіне қызмет еткен.

6.3. Тарихи шындық: даму әрқашан протекционизм арқылы жүрді

Еркін сауда туралы декларациялар жасалғанына қарамастан, барлық табысты индустриалды елдер қатаң протекционистік шараларды қолданған:

Ұлыбритания:

- Навигациялық акт (1651)
- Метуэн шарты (келісімі) (1703)
- Ост-Инд компаниясының монополиялары

АҚШ:

- Александр Гамильтон идеялары — «жас салаларды» қорғау
- XIX ғасырдағы тарифтік саясат
- 20 ғасыр — Жаңа курс, Маршалл жоспары

Германия:

- Бисмарк саясаты
- Фридрих Лист стратегиясы
- Zollverein (Кеден одағы)

Франция:

- Кольбер саясаты
- Индустриализациядағы мемлекеттің белсенді рөлі

Қытай:

- 1970 жылдардың аяғынан бастап протекционизм және экспорттық-индустриалды модель
- стратегиялық салалардағы мемлекеттің үстемдігі

✦ Дүние жүзіндегі ешбір ел таза либерализм арқылы дамыған жоқ.

Барлығы мемлекеттік протекционизм мен индустриалды саясат кезеңінен өтті. Индустрия мемлекет арқылы құрылады.

6.4. Неліктен неолибералдық модель Қазақстан үшін зиянды болды

1990–2020 жылдары Қазақстан былайша сипатталды:

- шикізатқа тәуелді,
- халық саны аз,
- аумағы өте үлкен,
- инфрақұрылым толық дамымаған,
- ішкі нарық шағын.

Бұл параметрлер еркін нарықтың негізгі шарттарына сәйкес келмейді, онда ішкі сұраныс пен бәсекелестік дамудың басты қозғаушысы болып табылады.

Салдарынан келесілер орын алды:

1. Ұлттық өнеркәсіптің қысқаруы.
2. Экономиканың шикізат пен саудаға қарай қисайуы.
3. Стратегиялық активтердің шектеулі топ тұлғаларға жекешелендірілуі.
4. «Ұзақ мерзімді» инвестициялардың болмауы.
5. Жеке сектордың күрделі өндірістерді құруға қабілетсіздігі.
6. Либералдық модель үшін қажет институттардың әлсіздігі.

6.5. 1990–шы жылдардағы жекешелендіру проблемасы: стратегиялық салалардың жоғалуы

1990–шы жылдардың екінші жартысында және 2000–шы жылдардың басында ірі кәсіпорындар жекешелендірілді:

- металлургия,
- мыс және мырыш кендерін өндіру,
- энергетика,
- мұнай-газ саласы.

Көпшілігі шетелдік компаниялар немесе билікпен байланысы бар топтардың бақылауына өтті.

Бұл:

- мемлекеттің стратегиялық ресурстарға бақылауын жоғалтуға;
 - кірістің елеулі бөлігін шетелге шығаруға;
 - жекешелендірумен алмасу барысында модернизацияның болмауына;
 - терең өңдеу секторы жоқ жағдайда шикізатты жедел экспорттауға әкелді.
-

6.6. Қазақстанға басқа экономикалық доктрина қажет болуының себебі — Фридрих Лист концепциясы

Фридрих Лист — модернизация теориясының негізгі теоретигінің бірі. Оның идеялары барлық табысты индустриялық саясаттың негізін құрайды.

Листтің негізгі қағидалары:

- мемлекет өнеркәсіпті дамытуға міндетті;
- сала жетілгенге дейін протекционизм қажет;
- даму ұлттық мүдделерге сүйенуі тиіс, халықаралық мүдделерге емес;
- мемлекет экономикадағы белсенді қатысушы;
- «жас салаларды» қорғау және инвестициялау қажет;
- өнеркәсіп — мықты мемлекеттің негізі.

Бұл идеялар келесі дамудың траекториясына сәйкес келеді:

- XIX ғасырдағы Германия,
- Гамильтон дәуіріндегі АҚШ,
- соғыстан кейінгі Жапония,
- Оңтүстік Корея,
- 1970-жылдардан бастап Қытай.

Қазақстан үшін бұл әсіресе маңызды:

- ішкі нарық шағын,
- аумақ өте үлкен,
- логистика құны жоғары,
- сыртқа шикізат экспортталады,
- сыртқы күйзелістерге осалдық.

Тек мемлекет белсенді әрекет ету арқылы жағдайды өзгерте алады.

6.7. Кейнстің теориясы: дағдарыс кезінде мемлекеттің рөлі

Джон Мейнард Кейнс дәлелдеді:

- дағдарыс кезінде нарық жұмыспен қамтуды қалпына келтіре алмайды;
- мемлекет шығындарды ұлғайтуы тиіс;
- инфрақұрылым — өсу стимуляторы;
- жұмыс орындарын құру қажет;
- сұранысты қолдау керек;
- ұзақ мерзімді инвестицияларды қамтамасыз ету қажет.

Қазақстан үшін бұл әсіресе маңызды:

- ішкі нарық шағын;
- жеке сектор әлсіз;
- ұзақ мерзімді қаржы жоқ;
- импортқа тәуелділік жоғары.

6.8. Кейнстік бағыт — Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Батыс елдерінің экономикалық саясатының негізі (1945–1970 жж)

Батыс елдері кейнстік саясатты қолданды:

- АҚШ — Жаңа курс және соғыстан кейінгі қалпына келтіру;
- Германия — Маршалл жоспары;
- Франция — мемлекеттік дирижизм;
- Жапония — мемлекеттің белсенді рөлі.

Нәтиже:

рекордтық экономикалық өсім, төменгі жұмыссыздық, орта таптың қалыптасуы.

Бұл тәжірибе модернизация кезеңінде мемлекеттің белсенді рөлі қажеттігін толық растайды.

6.9. Нәтижелі қорытындылар – 6-тарау

1. Қазақстан 30 жылдан астам уақыт бойы елдің нақты жағдайына сәйкес келмейтін үлгі бойынша дамыды.
2. Неолибералдық монетаризмге ставка жасау өндірістік әлеуеттің жоғалуына әкеп соқты.
3. Стратегиялық активтердің жекешелендірілуі ұлттық мүдделерді ескермей жүргізілді.

4. Барлық дамыған елдердің тарихы көрсеткендей, табысқа жетудің жолы — протекционизм мен мемлекеттік индустриялық саясат арқылы.
5. Қазақстанға экономикалық доктринаны өзгерту және мемлекетті экономикалық дамудың негізгі қатысушысы ретінде қалпына келтіру қажет.

7-ТАРАУ. СЫЙЫМДЫ НАРЫҚТЫҢ БОЛМАУЫ

7.1. Экономикалық дамуды шектейтін демографиялық параметрлер

Қазақстан әлемдегі ең үлкен аумақты елдердің бірі болып табылады — 2 724 900 км² (9-шы орын), бірақ оның халқы шамамен 20,2 млн адамды құрайды (62-ші орын).

Орташа халық тығыздығы — 7–8 адам/км², бұл әлемдегі ең төмен көрсеткіштердің бірі.

Алайда халық өте теңсіз бөлінген:

- жоғары концентрация — оңтүстікте және ірі агломерацияларында (Алматы, Астана, Шымкент),
- төменгі деңгейдегі — солтүстікте, батыста және орталық аймақтарда.

Мұндай үйлесім:

- үлкен аумақ,
- аз халық саны,
- теңсіз бөліну

экономиканың дамуына құрылымдық шектеулер туғызады.

Негізгі мәселе — ішкі нарықтың тереңдігінің болмауы, яғни ұлттық деңгейде сұраныстың жеткіліксіздігі.

7.2. Ішкі нарықтың «тереңдігі» дегеніміз және оның неге маңызды екені

Ішкі нарықтың тереңдігі — бұл елдің экономикасының тұрақты бәсекелестікті, инновацияларды, жаппай өндірісті және күрделі тауарларға сұранысты қамтамасыз ету қабілеті.

Ол келесі көрсеткіштермен анықталады:

- халық саны,
- кіріс деңгейі,
- қалалардағы халық тығыздығы,

- инфрақұрылымның дамуы,
- ішкі сұраныстың көлемі,
- капитал айналымының жылдамдығы.

Егер нарық терең болмаса:

- өндіріс бәсекеге қабілетсіз болады,
- жаппай өндіріс көлемі аз → өзіндік құны жоғары,
- сұраныс шектеулі болады,
- жаңа салалар қалыптаса алмайды,
- ішкі қайта өңдеу базасы болмаса экспорт мүмкін емес.

Бұл индустрияландыруды өте қиын етеді.

7.3. Фридрих Листтің пікірі: өнеркәсіптік өсу халықсыз мүмкін емес

Ф. Лист өнеркәсіпті дамыту тек мына жағдайда мүмкін деп атап өтті:

1. халық саны жеткілікті болуы керек;
2. ішкі нарық өндіріске сұраныс қалыптастыруы қажет;
3. дамыған инфрақұрылым болуы керек;
4. мемлекеттік индустриялық саясат жүргізілуі қажет.

Үлкен территория мен аз халық саны мынадай мәселелерге әкеледі:

- жоғары көліктік шығындар,
- қымбат инфрақұрылым,
- капитал айналымының төмен жылдамдығы,
- масштабтық үнемнің болмауы.

Қазақстан осы модельге толық сәйкес келеді:

үлкен территория + аз халық → жоғары өзіндік құн → әлсіз индустриализация.

7.4. Ғаламдық контекст: әлем демографиялық қысқару дәуіріне кіреді

БҰҰ мәліметтері бойынша (2024 жыл):

- әлемдік туу коэффициенті 2,2-ге төмендеді;
- 2050 жылға қарай — 2,1;
- 2100 жылға қарай — 1,8.

Супертөмен туу (<1.0) тіркелген елдер:

- Оңтүстік Корея — 0,81;
- Тайвань — 0,76;
- Макао — 0,49;
- Сингапур — 0,91.

Ірі әлемдік елдерде туу деңгейі уәе ауыстыру деңгейінен төмен:

- Қытай — 1,0,
- Жапония — 1,13,
- Германия — 1,29,
- Ұлыбритания — 1,37,
- АҚШ — 1,60.

Әлем ұзақ мерзімді демографиялық төмендеу кезеңіне енуде.

7.5. Қазақстандағы жағдай: демографиялық өтпелі кезеңнің басталуы

Қазақстан әлі де салыстырмалы түрде жоғары туу деңгейін сақтап отыр, бірақ төмендеу тенденциясы айқын байқалады:

- туулар саны 248 мыңнан ~ (шамамен) 220 мыңға дейін азайды,
- туу коэффициенті 2,83-тен 2,52-ге төмендеді.

Бұл демографиялық өтпелі кезеңнің — урбанизациядан өтіп жатқан дамушы елдерге тән төмен туу деңгейіне көшуінің сигналын білдіреді.

Егер туу деңгейі 2,1-ден төмен түссе — халық саны азая бастайды.

7.6. Тұрғын үй мәселесі – халық санының өсуіне басты кедергі ретінде

Демография үшін тұрғын үй — №1 фактор.

Қазақстанда бұл фактор аса жетіспейді.

Негізгі проблемалар:

1. Тұрғын үйдің кірістерге қатынасы өте жоғары.
2. Ипотека жас отбасылардың басым бөлігі үшін қолжетімсіз.
3. Қалалық көпбалалы отбасылардың 31%-ы, ауылдық көпбалалы отбасылардың 24,6%-ы өз тұрғын үйіне ие емес.
4. Жаңа аудандарда инфрақұрылым жетіспейді (балабақша, мектеп, медицина).

5. Мемлекеттік жаппай құрылыс бағдарламасы жоқ.

Тұрғын үй мәселесі шешілмейінше туу деңгейін өсіру мүмкін емес.

7.7. Миграция, қалалану және «жалған урбанизация»

Ірі қалалар инфрақұрылым құрылысына қарағанда жылдам өсуде:

- мектептер мен поликлиникалар жоқ аудандар пайда болады,
- тұрғын жерге жақын жұмыс орындары жоқ,
- «түнгі тұрғын ауданы» мен кедей аудандар қалыптасады,
- көлік жүйесі шамадан тыс жүктелген,
- тұрғын үй бағасы кірістерден жылдам өсуде.

Бұл өмір сапасын төмендетеді және балалар туу мен тәрбиелеу жағдайларын нашарлатады.

7.8. Инфрақұрылымдық алшақтық

Тауар өндірісі үшін қажет:

- жолдар,
- электр қуаты,
- су,
- логистика,
- кадрлар.

Алайда халық тығыздығы төмен болған жағдайда инфрақұрылым өте қымбатқа түседі және өз шығындарын өтеу қиын.

Сондықтан жеке сектор:

- жол салмайды;
- өндірістік қуаттарды дамытпайды;
- қосылған құн тізбектерін құрмайды.

Бұл экономиканы тұйық шеңберге қояды:

халық жоқ → сұраныс жоқ → өндіріс жоқ → халық жоқ.

7.9. Нарық сыйымдылығының жоқтығының қорытынды салдары

1. Өндірістерді масштабтау мүмкін емес.

2. Өнімнің өзіндік құны жоғары.
3. Ұлттық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі жеткіліксіз.
4. Импортқа тәуелділік артады.
5. Ішкі сұраныс әлсіз.
6. Еңбек өнімділігін арттыру мүмкін емес.
7. Халықтың мегаполистерге көшуі және білікті кадрлардың кетуі.

7.10. Жинақты қорытынды

Қазақстанның негізгі құрылымдық кемшілігі — нарық сыйымдылығының жоқтығы, ол тікелей байланысты:

- аз халық саны,
- біркелкі емес таралу,
- инфрақұрылымның жеткіліксіздігі.

Осы мәселені шешу тек келесі шаралар арқылы мүмкін:

- халық санын өсіру,
- мемлекеттік инвестициялар енгізу,
- жаппай тұрғын үй құрылысы,
- агроқалаларды құру,
- ірі агломерацияларды дамыту,
- белсенді демографиялық саясат жүргізу.

Тарихи мысалдар: Үндістан және Түркиядағы демографиялық өсім

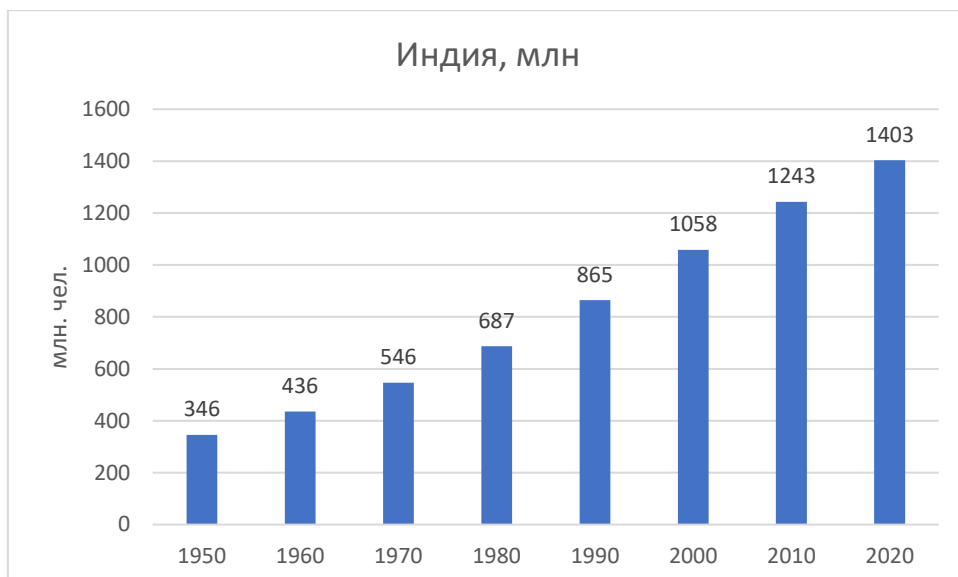
Кейбір сарапшылар Қазақстанда айтарлықтай демографиялық өсім мүмкін емес деп санайды. Алайда тарихи тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік саясатты дұрыс жүргізу, инфрақұрылымды дамыту, тұрғын үйдің қолжетімділігін қамтамасыз ету және өмір сапасын арттыру арқылы бастапқы төмен көрсеткіштерден шыққан елдер бір-екі ұрпақ ішінде халық санын бірнеше есе арттыра алған.

Үндістан (1950–2020 жж.) — төрт есеге жуық өсу

1950 жылы Үндістанның халқы 346 миллион адамды құрады.

2020 жылға қарай — 1,35 млрд адам.

Өсу шамамен 4 есе.

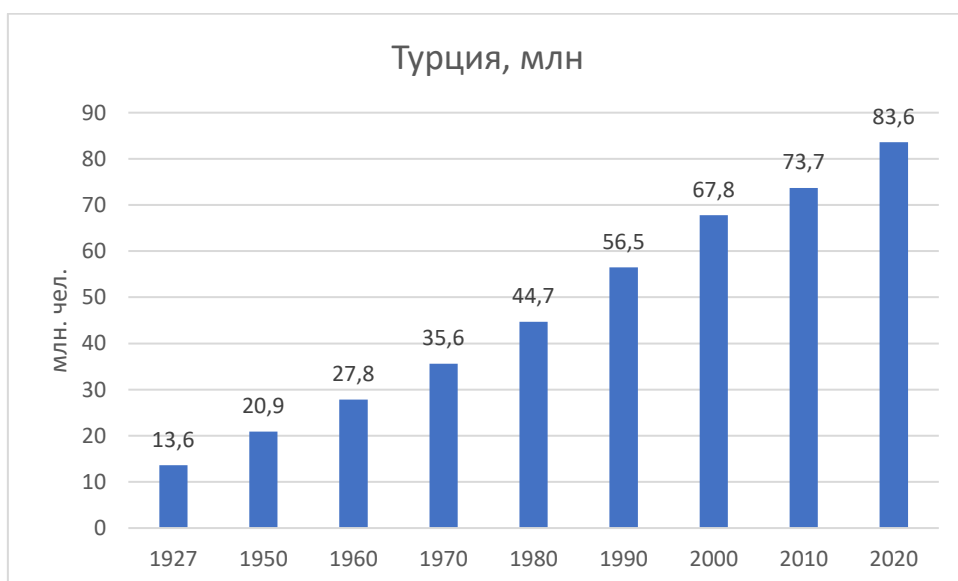

Түркия (1920–2020 жж.) — алты еседен астам өсім

1927 жылы халық саны — 13,6 млн адам,

2020 жылға қарай — 83–85 млн адам.

Өсу 6 есе артты.

Қазақстан үшін мәні

Қазақстанда бастапқы жағдайлар анағұрлым тиімді:

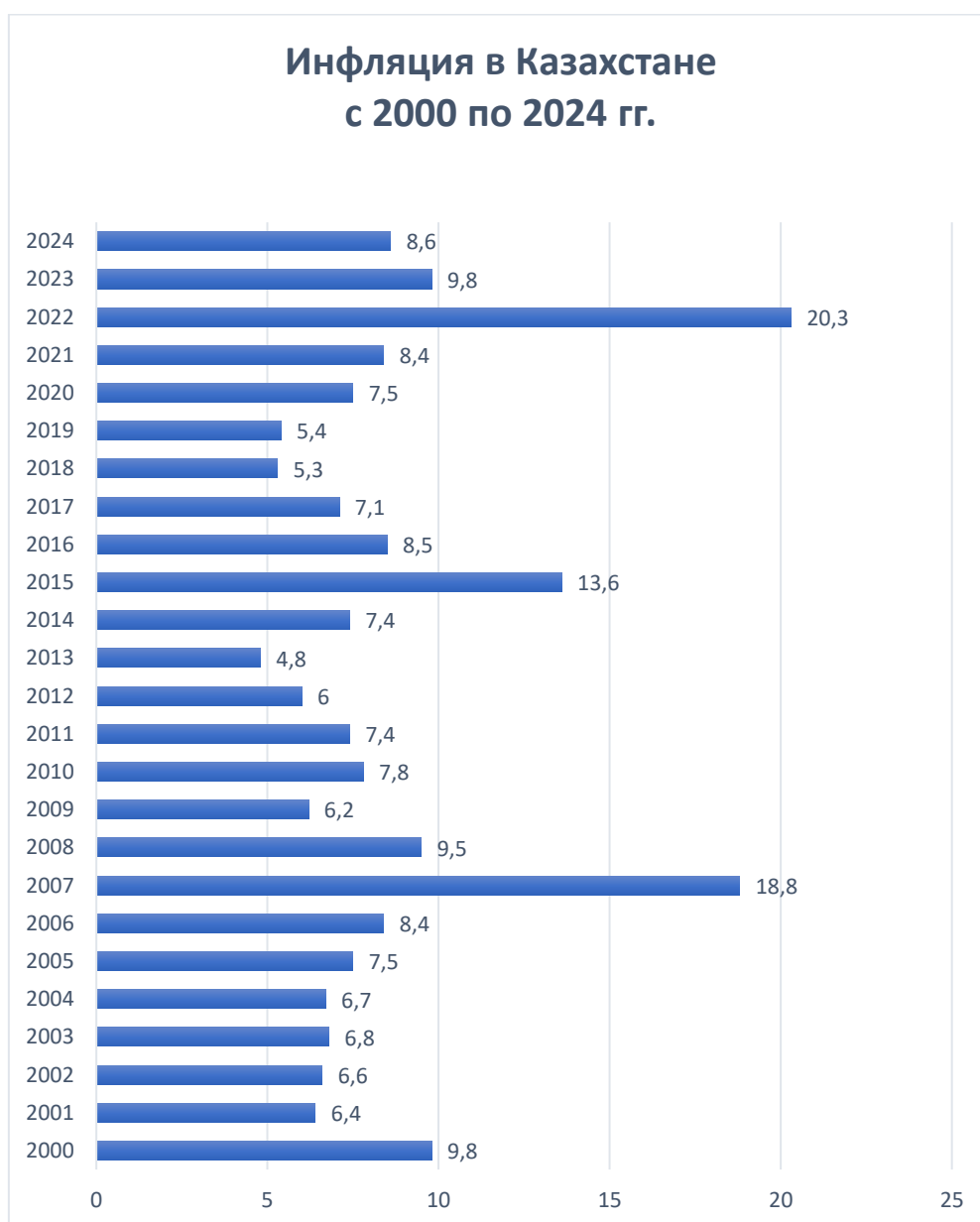
- жоғарырақ табыс деңгейі,
- ресурстар,
- инфрақұрылымдық база,
- халық жас.

Сондықтан кешенді демографиялық және қалалану саясатын жүргізу арқылы халық санын 30–40 млн адамға жеткізу шынайы мақсат болып табылады.

8-ТАРАУ. ЖОҒАРЫ ИНФЛЯЦИЯ

8.1. Инфляция – Қазақстандағы жүйелік проблема

Жоғары және созылмалы тұрақсыз инфляция Қазақстан экономикасының индустриалды және технологиялық секторларының дамуына кедергі болатын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Соңғы 30 жыл ішінде ел инфляцияны 5%-дан төмен ұстай алған тек екі рет – 1998 және 2013 жылдары, және бұл әрдайым ішкі саясаттың нәтижесі емес, сыртқы факторлардың ықпалы арқылы жүзеге асты.

2000 жылдан 2024 жылға дейін Қазақстандағы инфляцияның өзгеруі.

Қазақстандағы инфляция макроэкономикалық дисбаланстардың ғана нәтижесі емес, оның құрылымдық сипаты бар. Ол мына факторлардың үйлесімімен қалыптасады:

- экономиканың шикізатқа тәуелді моделі;
 - импортқа жоғары тәуелділік;
 - ішкі өндірістің әлсіздігі;
 - бәсекелестіктің төмендігі;
 - валюта бағамының ауытқуы;
 - ұзақ мерзімді және арзан қаржы ресурстарының жетіспеушілігі;
 - еңбек өнімділігінің шектеулігі.
-

8.2. Импортқа тәуелділік — инфляцияның негізгі драйвері

Қазақстан — Еуразиядағы ең импортқа тәуелді мемлекеттердің бірі:

- Импорт халықтың негізгі тұрмыстық тауарларға деген қажеттілігінің 50–90%-ын жабады,
- Өнеркәсіптік жабдықтардың шамамен барлық номенклатурасы импортталады,
- Тағам өнімдерінің үлкен бөлігі де импорттық,
- Импорт өндірістік кооперацияның барлық сегменттерінде үстемдік етеді.

Нәтижесінде, теңге бағамының ең аз ауытқуы да ішкі бағаға күшті әсер етеді.

Бұл ерекше жағдай туғызады: Қазақстандағы инфляция ішкі нарықта қалыптаспай, импортталады.

8.3. Валюта бағамының ауытқуы — инфляцияның кіріктірілген тетігі

Қазақстан экономикасының құрылымы шикізатқа тәуелді болғандықтан, бюджет пен валюта нарығы мұнай, металдар, газ, уран, астық бағасына байланысты.

Сыртқы бағалардың төмендеуі → валюта ұсынысының азаюы → девальвация → негізгі тұтыну тауарларының бағасының секіруі.

Сонымен қатар:

- тұтынудағы импорт үлесі тым жоғары;
- ішкі өнеркәсіп ауыстыруды қамтамасыз ете алмайды;
- халық девальвацияға бағаның өсуі арқылы жауап береді → қосымша инфляциялық толқын пайда болады.

Бұл Қазақстандағы инфляцияның экономикалық модельдің өзінде кіріктірілгенін көрсетеді.

8.4. Тіпті сыртқы жағдайлар тұрақты болғанда да инфляцияның жоғары деңгейде қалуының себептері

Тіпті әлемдік нарық тұрақты болғанда да Қазақстанда айтарлықтай инфляция сақталады.

Себептері:

1. Өндірістік қуаттардың жеткіліксіздігі.
2. Төмен бәсекелестік (кейбір тауар санаттарында монополиялар).
3. Үлкен қашықтықтардан туындайтын логистикалық жүк.
4. Желілердің тозуына байланысты коммуналдық қызмет тарифтерінің өсуі.
5. Азық-түлік импортының жоғары үлесі, әсіресе көкөніс пен жемістер.
6. Тұтынушылық кредиттеу, сұранысты күшейтетін фактор.
7. Мұнай өнімдері, бөлшектер, техника және жабдыққа импортқа тәуелділік.

Нәтижесі — әлемдік нарық тыныш болса да, ішкі баға өсуде, себебі ішкі экономика өз тауарларын жеткілікті мөлшерде өндірмейді.

8.5. Неліктен 10%-дан төмен инфляция кезінде шикізаттық емес экономика қалыптаспаған жоқ

Статистика көрсетеді, 2000–2010 жылдары инфляция салыстырмалы түрде төмен болды (5–8%).

Ал неге сол кезде шикізаттық емес мықты экономика қалыптаспады?

Себептері:

- 1) ұзақ мерзімді инвестициялардың жоқтығы

Банктер жүйесі ірі индустриялық кредиттер бермеді: экономиканың кредитке қатысы ЖІӨ-нің 25%-дан 8–9%-ға дейін төмендеді.

- 2) стратегиялық активтердің приватизациясы (жекешелендіру)

Мемлекеттік бақылаудағы маңызды кәсіпорындар жеке меншікке өтті, бұл индустриалды дамуға кедергі жасады.

- 3) Өндірістік саясаттың болмауы

Мемлекет қосылған құн тізбектерін қалыптастырумен айналыспады, жаңа салаларды дамытпады.

- 4) шикізаттық қарғыс

Мұнайдан түсетін табыстың өсуі теңгені нығайтты → импорт өндіруден тиімдірек болды.

- 5) нарықтың төменгі сыйымдылығы

Халық саны аз, төлем қабілетті сұраныс шектеулі → өндіріс ауқымды көлемге жете алмады.

Қорытынды: инфляция салыстырмалы түрде төмен болған кезеңнің өзінде экономика құрылымы шикізаттық емес секторлардың қалыптасуына мүмкіндік бермеді.

8.6. Жоғары инфляцияның экономикалық даму үшін салдары

Жоғары инфляция ұзақ мерзімді бірқатар теріс әсерлерді тудырады:

- бизнестің болжамдылығын жояды;
- ұзақ мерзімді жобаларды жоспарлауды мүмкін емес етеді; проекто;
- арзан кредиттердің болмауына әкеледі;
- ақшаның құнын қымбаттатады;
- банк жүйесінің деградациясын тудырады;
- капиталдың ағымына;
- халықтың нақты табыстарын төмендетеді;
- кедейлік пен шамадан тыс қарыздануды арттырады.

Негізгі әсері: арзан және ұзақ мерзімді қаражат жоқ — демек, қайта индустрияландыру мүмкін емес.

8.7. 2022–2025 жылдардағы инфляцияның жаңа толқыны — тек сыртқы күйзелістердің нәтижесі емес

2022 жылғы инфляцияның (20%+) өсуіне негізгі себеп болған факторлар:

- постковидтік бұзылулар,
- әлемдік азық-түлік пен энергия бағасының өсуі,
- девальвации,
- ішкі өндірістердің болмауы,
- бірқатар нарықтардың монополизациясы.

Алайда 2025 жылғы инфляция Үкіметтің экономиканы мақсатты көрсеткіштерге жеткізуге бағытталған, бірақ қате тәсілге негізделген әрекеттерінің нәтижесінде — ЖЖМ тарифтері мен бағасын жасанды түрде көтерудің салдарынан туындады.

Бұл құрылымдық шектеулер ескерілмесе, ішкі шешімдер инфляцияны күшейте алатынын көрсетеді.

8.8. Негізгі қорытынды — Қазақстандағы инфляция экономиканың шикізаттық моделімен байланысты

Қазақстандағы инфляция — бұл:

- тек монетарлық құбылыс емес,
- тек сыртқы шоктардың салдары емес,
- тек айырбастау бағамының құбылуы емес.

Бұл шикізат экономикасының симптомы, онда:

- қайта өңдеу жоқ,
- өз тауарлары жоқ,
- нарық тереңдігі қалыптаспаған.

Экономика қажетті тауарларды импорттап тұрған кезде елде төмен инфляция болмайды, демек, қайта индустрияландыруға арзан әрі ұзақ мерзімді қаражат та болмайды.

8.9. 8-БӨЛІМ БОЙЫНША қорытынды тұжырымдар

1. Қазақстан тұрақты құрылымдық инфляциядан зардап шегуде.
2. Негізгі себептер — импортқа тәуелділік, нарықтың төменгі сыйымдылығы, шикізатқа негізделген үлгі.
3. Инфляция экономикаға теңге бағамы және сыртқы бағаларға тәуелділік арқылы «еніп» отыр.
4. Тек монетарлық құралдар бұл мәселені шеше алмайды.
5. Инфляцияны төмендету үшін өз өндірістерін құру, ішкі нарықты кеңейту және импортқа тәуелділікті азайту қажет.
6. Инфляция проблемасы шешілмейінше индустрияландыру, тұрақты инвестициялар мен халық табысының өсуі мүмкін емес.

3 -БӨЛІМ. ІС-ӘРЕКЕТ ЖОСПАРЫ

9 -БӨЛІМ. БАҒДАРЛАМА МАҚСАТЫ

9.1. Бағдарламаның негізгі стратегиялық мақсаты

Бағдарламаның мақсаты — қайта индустрияландыру, қалалану, адами капиталды дамыту және демографиялық өсімге жағдай жасау арқылы қоғамды әлеуметтік жаңғырту.

9.1.1. Стратегиялық демографиялық бағдар

2050 жылға қарай қоғамның 40 миллион адамға жетуін қамтамасыз ету, оның құрамына:

- білімді,
- дені сау,
- кәсіби дайындықтан өткен,
- негізінен инженерлік-техникалық мамандар,
- өмір сүру деңгейі жоғары және әлеуметтік қорғалған адамдар кіруі тиіс.

Бұл бағдар тек абстрактты мақсат емес. Ол негізделген:

- әлемдік тәжірибе бойынша (Үндістан, Түркия),
- нарық сыйымдылығын талдауымен,
- постиндустриялық экономиканың қажеттіліктерімен,
- тұрақты ішкі сұранысты қамтамасыз ету қажеттілігімен,
- елдің адам капиталына деген қажеттілігімен.

Халық санының өсуі — шарт емес, қайта индустрияландырудың экономикалық шарты.

9.1.2. Қалалану мақсаты

Қазақстанда өмір сапасының жалпы қалалық стандартын қалыптастыру, қамтамасыз ету арқылы:

- инфрақұрылымға қолжетімділік,
- заманауи тұрғын үй,
- таза су,
- сенімді энергетика,
- заманауи медицина,

- қауіпсіз көлік жүйелері,
- дамыған әлеуметтік инфрақұрылым.

Бұл міндетті түрде ірі қалаларға қоныс аударуды білдірмейді.

Мақсат — агроқалаларда, аудан орталықтарында және шағын қалаларда өмір сапасы ірі мегаполистерден кем болмауы.

9.1.3. Адам капиталын жақсарту

Қазақстанның қайта индустриалдану мақсаттарына жету үшін төмендегілер қалыптасуы тиіс:

- инженерлік-техникалық мамандықтағы мамандардың көпшілігі;
- заманауи кәсіби білім беру жүйесі;
- қолжетімді медицина;
- мектеп білімінің жаңа стандарттары;
- дені сау және дайын жастар.

Адам капиталын жоғары сапада қалыптастыру — елдің технологиялық жаңару негізі.

9.2. Бағдарламаның негізгі міндеттері

а) Әлеуметтік маңызды азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету

Мемлекет тұрғын үйге қолжетімділікті қамтамасыз етуі тиіс:

- елдегі барлық көпбалалы отбасылар үшін;
- тұрғын үйі жоқ мүгедектігі бар азаматтар үшін;
- балалар үйін бітірген түлектер үшін;
- ауыл мұғалімдері үшін;
- дәрігерлер мен медбикелер үшін, әсіресе ауылдық жерлерде;
- үкімет белгілейтін басқа да бюджеттік сала қызметкерлері үшін.

Әр қазақстандық отбасының тұрғын үйге қол жеткізуін қамтамасыз ету — демография, жұмыспен қамту және әлеуметтік тұрақтылық негізі болып табылады.

б) Білім беру инфрақұрылымын жаппай салу

Халық санының өсуі мен қалалану жағдайын ескере отырып, қажет:

- заманауи мектептер салу, зертханалар мен STEM-орталықтармен қамтамасыз етілген;
- жеткілікті балалар бақшаларын құру;
- жастар үйлері, балалар шығармашылығы орталықтары, технопарктер салу;
- апатты және үш ауысымды мектептерді жою.

Қарапайым талап: әрбір бала өз үйіне жақын қалыпты мектепте оқуы керек.

в) Ел аумағындағы әлеуметтік инфрақұрылымды қалпына келтіру

Қажет:

- поликлиникалар мен ауруханаларды модернизациялау немесе қайта құрылымдау;
- тұрғын пункттерді заманауи қоғамдық кеңістіктермен қамтамасыз ету;
- спорт нысандары бар аймақтық орталықтар құру.

Әлеуметтік инфрақұрылымды құру — өмір сапасын арттыру деген сөз.

г) Спорттық нысандарды жаппай салу

Әрбір 50–70 мың тұрғынға арналған:

- жүзу бассейнін (25 метрлік),
- көпфункционалды спорт кешенін,
- 10 000 орындық футбол стадионын салу.

Бұл қамтамасыз етеді:

- ұлт денсаулығының жақсаруы;
 - жаппай спорттың дамуы;
 - қалалық орта сапасының жаңа деңгейін қалыптастыру;
 - жастар арасындағы әлеуметтік тәуекелдердің алдын алу.
-

9.3. Жылжымайтын мүлік пен инфрақұрылымның индустрияландырудағы рөлі

Пәтер және инфрақұрылымдық құрылыс:

- ішкі сұраныстың қозғаушы күші,
- миллиондаған жұмыс орындарын құруға негіз,
- құрылыс материалдары, металл, техника мен жабдық өндірісін ынталандырады,

- машина жасау саласының дамуына катализатор қызметін атқарады,
- қалалар мен агроқалалардың өсуінің негізі болып табылады.

Бұл — экономикаға ынталандырушы классикалық кейнсиандық модель, әлемдік тәжірибе (АҚШ, Еуропа, Жапония) арқылы расталған.

9.4. 9-БӨЛІМНІҢ Қорытынды мақсаты

Мынадай жағдайларды жасау:

- әрбір азамат заманауи әрі қауіпсіз тұрғын үйде өмір сүрсін;
- инфрақұрылым ел аумағын толық қамтитын болсын;
- адам капиталы ең мықты ұлттық ресурсқа айналсын;
- ішкі нарық өсе бастасын;
- экономика заманауи постиндустриялық жүйені қалыптастырудың негізін алады.

10-ТАРАУ. МЕМЛЕКЕТТІҢ ЕРЕКШЕ РӨЛІ

10.1. Неліктен мемлекет Қазақстан экономикасының дамуында шешуші рөл атқаруы тиіс

Жаңа экономикалық саясат қажеттілігінің негізгі себебі — Қазақстанның ішкі нарығының аз болуы, кең аумақ, логистикалық жүктеменің жоғары деңгейі, халық шаруашылығының шикізаттық моделі және әлсіз жеке секторға ие болуы.

Мұндай құрылымы бар елдердің ешқайсысы мемлекеттің белсенді қатысуынсыз модернизациялана алған емес.

Мемлекет стратегиялық даму функциясын өз мойнына алуы тиіс: салалық приоритеттерді қалыптастыру, инфрақұрылымды қаржыландыру, отандық өнімге сұраныс тудыру, ішкі нарықты қорғау, кооперациялық тізбектерді дамыту және энергетиканы жаңғырту.

Тарихи мысалдар (Германия, АҚШ, Оңтүстік Корея, Жапония, Қытай) көрсеткендей, постиндустриялық серпілістің шешуші факторы — мемлекеттердің орталық рөлі. Жапония мен Оңтүстік Корея ұлттық корпорацияларды қолдау, кластерлерді қалыптастыру және басым салаларды бақылаумен дамытуға бағытталған жүйелі өнеркәсіп саясатының арқасында технологиялық көшбасшылыққа жетті.

Өндірістік күштердің орналастыру жөніндегі кеңес (ӨКОК) салаларды үйлестіруді, кәсіпорындарды орналастыруды, индустриалды аймақтарды қалыптастыруды және аумақтық жоспарлауды қамтамасыз етеді. Бұл жеке-жеке шешімдерден тұтас мемлекеттік стратегияға көшуге мүмкіндік береді.

10.2. Мемлекет – стратегиялық инвестор және даму ұйымдастырушысы

Қазақстан жағдайында мемлекет келесі функцияларды атқаруы тиіс:

1) Стратегиялық жоспарлаушы

- салалық приоритеттерді анықтау;
- индустриализацияның жалпы жоспарын жасау;
- агрқалаларды және жаңа агломерацияларды дамыту;
- аумақтық жоспарлау.

2) Бас инвестор

Жеке сектор капиталды көп қажетсінетін салаларға инвестиция салуға толық дайын емес:

- металлургия,
- машина жасау,
- энергетика,
- көлік инфрақұрылымы,
- шикізатты терең өңдеу.

Бұл міндеттерді тек мемлекет жүзеге асыра алады.

3) Сұраныс тудырушы

Мұны жүзеге асырады:

- мемлекеттік тапсырыстар арқылы;
- тұрғын үй мен инфрақұрылым салу арқылы;
- өндірістік жабдықтарды сатып алу арқылы;
- отандық өндірушілер үшін кепілдендірілген нарық құру арқылы.

4) Ұлттық нарықты қорғаушы

Мұны жүзеге асырады:

- тарифтік саясат арқылы;
- «дәрменсіз» салаларды қорғау арқылы;
- импортты алмастыру саясаты арқылы;
- отандық капиталды қолдау арқылы.

10.3. Бұрынғы қаржыландыру моделіндегі қателіктер

Бұрын Қазақстан ірі бағдарламаларды (ГПИИР, ГПФИИР) жүзеге асырған, алайда:

- қаржы бөлудің функциялары қаржы институттарына берілген;
- шешімдер екінші деңгейлі банктер арқылы қабылданған;
- жобаларды бағалау банктік логика бойынша жүргізілген, дамуға бағытталған логика емес;
- қаржы өндіріс секторына жетпеген;
- жобалар төмен тәуекел деңгейі бойынша таңдалған, бірақ стратегиялық мәні болмаған.

Нәтижесінде:

- ірі индустриялық жобалар пайда болмаған;
- импортқа тәуелділік азаймаған;
- жергілікті өндірушілер осал күйінде қалған.

Қорытынды айқын:

қаржы жүйесі индустриализацияның қозғаушы күші бола алмайды — бұл міндетті мемлекет атқаруы тиіс.

10.4. Бағдарламаны іске асырудағы мемлекеттің жаңа рөлі

Осы Бағдарлама аясында мемлекет мына міндеттерді өз мойнына алуы тиіс:

1. Жаңа өндірістер мен жұмыс орындарын құру

Мемлекет басты ұйымдастырушы болып табылады:

- жобалау алаңдарын анықтау;
- инфрақұрылымды қамтамасыз ету;
- өндірістік нысандарды іске қосу.

2. Кепілдендірілген сұранысты қалыптастыру

Мемлекет міндеттенеді:

- жаңа кәсіпорындардың өнімін сатып алу;
- құрылыс материалдарын, металл өнімдерін, техниканы алу;
- Бағдарлама аясында құрылған кәсіпорындардың жүктемесін қамтамасыз ету.

3. Ұзақ мерзімді және арзан қаржы құралдарын құру

Қажет:

- мемлекеттік қаржы құралдарын енгізу;

- квазиақша құралдарын пайдалану (вексельдер, облигациялар);
- жобаларды төмен пайызбен қайта қаржыландыруды қамтамасыз ету;
- алдын ала болжамды қаржы контурын құру.

4. Тең жағдайларды кепілдеу

Мемлекет міндетті:

- нарықтың монополизациясын болдырмау;
- қаржыландыруға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету;
- коррупциялық және әкімшілік кедергілерді жою.

5. Шетелдік компанияларға өнімді жеткізуді қамтамасыз ету

Арнайы мұнай-газ саласында:

- ірі операторлар отандық жабдықты сатып алуға міндетті;
- Қазақтан шыққан тауарларды ТШО, КПО, НКОК және басқа компаниялардың жеткізу тізбектеріне терең интеграциялау үшін жағдай жасалады.

10.5. Мемлекет стратегиялық салалардың иесі ретінде

Мемлекет келесі салаларды иеленуді немесе бақылауды сақтауы тиіс:

- стратегиялық ресурстарды өндіру (мыс, мырыш, хром, уран, темір рудасы);
- энергетикалық жүйелер;
- негізгі көлік магистральдары;
- қорғаныс өнеркәсібі;
- сыни маңызды өндірістік кәсіпорындар.

Барлық индустриалды елдердің тәжірибесі көрсеткендей, стратегиялық салаларды толықтай жекешелендіру мүмкін емес.

10.6. Өндіргіш күштердің орналастыру жөніндегі Кеңес (ӨКОК)

Бағдарламаны жүзеге асыру үшін Өндіргіш күштерді орналастыру жөніндегі кеңесті қалпына келтіру қажет, ол келесі мәселелерге жауап береді:

- жаңа өндірістерді орналастыру,
- индустриалды аймақтарды жобалау,
- аумақтық жоспарлау,
- алаңдарды таңдау,
- министрліктерді үйлестіру,
- бағдарламаның орындалуын бақылау.

ӨКОК-ті премьер-министр басқарады және ол аймақтық және өнеркәсіптік жоспарлаудың құралы болып табылады — Бағдарламаның негізгі элементі.

10.7. Мемлекеттің әлеуметтік инфрақұрылымды қамтамасыз етудегі рөлі

Мемлекет өзіне келесі жауапкершіліктерді алады:

- тұрғын үй құрылысы;
- жаппай әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту (мектептер, ауруханалар, спорт кешендері);
- энергетиканы жаңғырту;
- агроқалаларды қамтамасыз ету.

Бұл функцияларды нарыққа тапсыру мүмкін емес, себебі олар нарықтық модельде өз-өзін ақтамайды.

10.8. Стратегиялық активтерді меншікті ұлттандыру

Бағдарлама бойынша мемлекет бақылауына қайтару көзделеді:

- энергетикалық инфрақұрылым,
- аймақтық желілік компаниялар,
- металлургияның негізгі объектілері,
- теміржол инфрақұрылымы,
- стратегиялық маңызды тау-кен кәсіпорындары.

Бұл командалық-басқарылатын жоспарлы экономикаға оралу емес, **әлемдік тәжірибе**.

10.9. 10-БАПТЫҢ негізгі идеясы

Мемлекеттің басты міндеті:

- даму сәулетшісі;
- стратегиялық инвестор;

- Бағдарламаның ұйымдастырушысы;
- экономикалық өмірдің белсенді қатысушысы;
- тең мүмкіндіктердің кепілі;
- ұлттық мүддені қорғайтын тұлға болу.

Мықты мемлекетсіз Қазақстан:

- халқын 40 млн-ға дейін көбейтуді,
- өнеркәсіпті дамытуы,
- жұмыс орындарын құруы,
- тұрақты өсімді қамтамасыз етуі мүмкін емес.

Мемлекет Қазақстанның экономикалық моделінің жетекші архитекторына айналады.

Бұл — шикізаттық тұзақтан шығудың жалғыз жолы.

11-ТАРАУ. ТҰРҒЫН ҮЙ ЖӘНЕ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ САЛАНЫ — ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ ДРАЙВЕРІ

11.1. Неліктен құрылыс саласы негізгі драйверге айналуы тиіс

Қазақстан сияқты үлкен аумақты, төмен халық тығыздығы бар, инфрақұрылымы тозған және тұрғын үй тапшылығы сезілетін елде **жаппай тұрғын үй және инфрақұрылымдық құрылыс:**

- Бағдарламаның негізгі құралы;
- мемлекеттік инвестициялардың басты арнасы;
- ішкі сұраныстың қуатты көзі;
- жұмыс орындарын құру катализаторы;
- демографиялық өсімнің негізі;
- металлургия, машина жасау және құрылыс индустриясын дамыту стимуляторы болып табылады.

Бұл дүние жүзінің тәжірибесімен эмпирикалық түрде дәлелденген:

- АҚШ (Рузвельттің «Жаңа курс» бағдарламасы),
- Еуропа (Маршалл жоспары),
- Жапония (қалпына келтіру кезеңі),

- Қытай (инфрақұрылымдық модернизация),
- Оңтүстік Корея (1970–1990 жылдардағы жаппай тұрғын үй құрылысы).

Құрылыс — экономикалық өсім мультипликаторларын іске қосудың ең жылдам және сенімді жолы болып табылады.

11.2. Тұрғын үй құрылысы ішкі нарықтың негізі ретінде

Тұрғын үй құрылысы:

- құрылыс материалдары үшін ірі тұтыну нарығын қалыптастырады;
- болат, цемент, шыны, құбырларға сұранысты қалыптастырады;
- машина жасау саласының дамуын ынталандырады (крандар, экскаваторлар, арнайы техника);
- ішкі тұтынуды арттырады;
- қалалар мен агроқалалардағы жұмыспен қамтуды күшейтеді.

Дүниежүзілік тәжірибеге сәйкес, құрылысқа салынған 1 теңге жалпы экономикалық әсер ретінде 3–7 теңге құрады.

Бұл барлық капиталға салынатын салалар арасындағы ең жоғары мультипликатор болып табылады.

11.3. Стратегиялық тәсіл: мемлекет елдің кеңістік дамуын белгілейді

Бағдарламаны тиімді жүзеге асыру үшін мемлекет келесі бағыттарды анықтауы қажет:

Болашақ **миллиондық** қалалар — жаңа типтегі мегаполистер

Сумен қамтамасыз ету, логистика және өсу әлуетін ескере отырып, осындай қалалар болуы мүмкін:

- Ақтөбе,
- Атырау,
- Қарағанды,
- Қостанай,
- Орал,
- Өскемен,
- Павлодар,
- Семей,
- Талдықорған.

Бұл қалалар болашақта агломерация-миллиондықтар ретінде қайта жобалануы керек, онда ондаған мың жаңа отбасыларды қабылдай алатын инфрақұрылым қарастырылуы тиіс.

Қала құрылысы және аумақтық даму ҒЗИ құру

Мұндай институт:

- жалпы қалалық жоспарларды әзірлейді,
- агломерация тұжырымдамаларын қалыптастырады,
- тұрғын үй құрылысын дамыту стандарттарын жасайды,
- тұрғындарды орналастыру жүйесін үйлестіреді.

11.4. Көшіп-қону саясаты мен агрошағын қалаларды дамыту

Мемлекет міндетті:

1) Барлық ауылдық елді мекендердің инвентаризациясын жүргізу

Мына элементтердің бар-жоғын анықтау:

- су көздері,
- жолдар,
- электр энергиясы,
- медицина,
- мектептер,

- даму әлеуеті.

2) Агрошағын қалалар желісін құру

Бұл ауылдық аймақтардың толық инфрақұрылыммен қамтамасыз етілген орталықтары:

- сумен жабдықтау,
- жылумен жабдықтау,
- канализация (кәріз),
- интернет,
- жоддар,
- мектептер мен балабақшалар,
- медицина,
- жұмыс орындары.

3) Келешегі жоқ елді мекендерден көшіру

Ұйымдастырылған, өркениетті, тұрғын үймен қамтамасыз етілген.

4) Агроқалаларды облыс орталықтарымен қосу

Келесілер арқылы:

- жаңа автожолдар,
- автобус бағыттары,
- әлеуметтік кепілдіктер.

Осылайша, Қазақстан біртұтас өмір кеңістігін қалыптастырады, онда әрбір азамат заманауи инфрақұрылымға қол жеткізе алады.

11.5. Бағдарламаның орталық элементі ретінде жаппай тұрғын үй құрылысы

Тұрғын үй тапшылығы — 200 млн м²-ден астам — қоғамның дамуына шешуші кедергі.

Тапшылықты жою үшін, қажет:

1) 10 жыл ішінде кемінде 200 млн м² тұрғын үй салу

Бұл шамамен:

- жылына қосымша 20 млн м² қазіргі көлемге,
- 200–250 мың жаңа пәтер,
- басымдық — көпбалалы отбасылар, кезекте тұрғандар, жастар, бюджеттік сала қызметкерлері.

2) Барлық осал топтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету

Оған мыналар кіреді:

- көпбалалы отбасылар,
- балалар үйінің түлектері,
- мүгедектер,
- ауыл мұғалімдері мен дәрігерлері,
- су тасқынынан зардап шеккендер.

3) мегаполистерде ғана емес, агроқалаларда және жаңа агломерацияларда тұрғын үй салу.

4) өнеркәсіптік тұрғын үй құрылығын дамыту, оған

Мыналарды қолданумен:

- жоғары жылдамдықты технологиялар,
- зауыттық өндіріс конструкциялары,
- отандық құрылыс материалдары.

11.6. Әлеуметтік инфрақұрылым: мектептер, балабақшалар, медицина, мәдениет

Бағдарлама мектептер, балабақшалар, емханалар, ауруханалар, спорт кешендері және мәдениет үйлерін салуды көздейді. Әлеуметтік инфрақұрылым тұрғын үй құрылысымен синхронды дамуы қажет.

Қолжетімділік стандарты:

- мектеп — үйден 15 минуттан артық емес,
- балабақша — жаяу жүріп жетуге болатын қашықтықта,
- медицина — әр қалаларда,
- спорт — әр аудан бойынша.

11.7. Спорт нысандары — денсаулық және әлеуметтік тұрақтылық

Әрбір 50-70 мың тұрғын үшін:

- мұз сарайы,
- бассейн (25 м),
- стадион,
- дене шынықтыру және сауықтыру орталығы салынуда.

1200+спорт нысанын салу:

- халықтың денсаулығын нығайтады,
- мыңдаған жұмыс орындарын ашады,
- өмір сүру сапасын арттырады,
- жастарға даму үшін кеңістік береді,
- әлеуметтік тәуекелдерді азайтады.

11.8. Халық санын көбейтуге арналған инфрақұрылымдық қаңқа

Ел халқын **40 млн-ға** жеткізу стратегиялық мақсатына қол жеткізу үшін инфрақұрылымды кең ауқымды дамыту қажет. Бұл дегеніміз: тұрғын үй, жолдар, инженерлік желілер, әлеуметтік нысандар, транспорттық түйіндер және заманауи агломерациялар салу.

Жаңа аудандар тек жол, су, кәріз, электр және жылу желілері, сондай-ақ жоғары жылдамдықты интернеттің болуымен ғана салынуы тиіс. Бағдарламада мына қағида енгізіледі:

«Бірінші – инфрақұрылым, содан кейін – құрылыс».

11.8. Құрылыс материалдары мен металпрокатын өндіру

Қазақстанда құрылыс материалдары мен металлургиялық өнімдерді өндіретін ірі сала болса да, кейбір позициялар бойынша импортқа тәуелділік жоғары болып отыр, бұл құрылыс құнын арттырады және саланы осал етеді.

2024 жылғы бағалау бойынша, Қазақстан құрылыс материалдарына деген сұраныстың 67%-ын жабады. Жергілікті өндіріске ЖБИ, бетон, құрғақ қоспалар, кірпіш, жылу оқшаулағыш материалдар, цемент, лак-бояу өнімдері, арматура кіреді — жалпы шамамен 3,5 мың кәсіпорын.

Алайда негізгі категорияларда тәуелділік әлі де сын көтермейтін деңгейде сақталған:

- санфаянс, тұсқағаздар, линолеум, табақ шыны (локализация 13%),
- катанка (100% импорт),
- қалыпқа келтірілген прокат, легирленген сымдар, құбыр өнімдері, метиздер және арқандар,
- металл бұйымдары, радиаторлар, сантехникалық арматура.

2023 жылы металлургиялық өнім импорт көлемі 3,4 млрд долларды құрады, оның 74%-ы Ресейден жеткізілді.

В 2022 жылы 1 м² тұрғын үйдің құрылыс құны 15,2%-ға өсті, ал 2023 жылы тағы 7–10%-ға көтерілді, бұл сыртқы жеткізілімдерге тәуелділікті көрсетеді.

Импортқа тәуелділік — негізгі шектеулердің бірі. Алайда шикізат базасының болуы және дамыған отандық кәсіпорындар желісі қысқа мерзімде толық импортты алмастыруға бірегей мүмкіндік туғызады.

Құрылыс металл, цемент, кірпіш, шыны, арматура, ЖБИ, құбырлар, бояулар, оқшаулағыш материалдар, инженерлік жабдықтар мен құрылыс техникаларына зор сұраныс тудырады. Бұл металлургияның, машина жасау, химиялық өнеркәсіп және көліктің дамуын, бар зауыттардың жұмысын күшейтуді және жаңа өндірістерді іске қосуды ынталандырады.

Әрбір шаршы метр тұрғын үй → ондаған өнім түрлеріне сұраныс → өнеркәсіптің дамуы.

11.9. Жаппай құрылыс Қазақстанды қайта индустрияландырудың негізі ретінде

Құрылыс металлургия, машина жасау, химиялық өнеркәсіп және энергетикалық инфрақұрылымға мультипликативтік сұранысты қалыптастырады. Құрылыс материалдары, металлопрокат, инженерлік жабдықтар мен техниканың өндірісін арттыру арқылы тұрақты ішкі өнеркәсіптік база жасалып, индустриалды кластерлер мен энергетиканы жаңғырту дамытылады. Осылайша, тұрғын үй және инфрақұрылымдық құрылыс индустриализацияның толық циклін іске қосады — шикізатты өндіру мен қайта өңдеуден бастап дайын өнім шығару және адам капиталын дамытуға дейін.

11.10. 11-БӨЛІМНІҢ негізгі идеясы

Тұрғын үй және инфрақұрылымдық құрылыс — қайта индустриализацияның негізі. Ол ішкі нарықты қалыптастырады, жұмыс орындарын жасайды, экономиканы ынталандырады және өмір сапасын арттырады.

Осы Бағдарламаның басты ерекшелігі — 4 және одан көп баласы бар қазақстандық отбасыларға және Бағдарлама талаптарына сәйкес келетін басқа азаматтарға тұрғын үй тегін беріледі және 30 жыл мерзімге азаматтық айналымнан шығарылады. Бұл алынған тұрғын үйді сату немесе кепілге қоюға тыйым салуды білдіреді, бірақ мұрагерлік құқығы сақталады.

Осы ұсыныстың себебі — ел азаматтарының басым бөлігі үшін ипотеканың қолжетімсіздігі.

Мақсаты – 2035 жылға қарай қазақстандықтардың басым көпшілігін жеке тұрғын үймен қамтамасыз ету!

Келесі ерекшелік — Бағдарлама аясындағы барлық нысандар Қазақстан территориясында өндірілген құрылыс, қаптау және басқа да материалдардан салынуы тиіс, тек Өндіргіш күштерді орналастыру жөніндегі кеңестің (ӨКОК) шешімдерінде көрсетілген жағдайларды қоспағанда!

12-ТАРАУ. ТАУ-КЕН МЕТАЛЛУРГИЯ САЛАСЫ-ЕЛ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ

Қазақстанның металлургиялық саласы қуатты шикізаттық базасына ие, алайда өңдеудің төмен деңгейімен, жартылай фабрикаттарды экспорттаумен және негізгі прокат пен металл өнімдеріне тәуелділікпен шектелген. Негізгі міндет — құрылыс, машина жасау және индустриалды кластерлерді қажетті өніммен қамтамасыз ете алатын жоғары өңдеуге арналған металлургияны құру.

12.1. Қазақстан үшін металлургияның стратегиялық маңызы

Таулы-металлургиялық кешен — Қазақстанның әлемдік деңгейде бәсекелік артықшылыққа ие бірнеше саласының бірі:

- дүниежүзіндегі ең ірі хромит қорлары;
- дүниежүзіндегі ең ірі вольфрам қорлары;
- уран, молибден, мыс, мырыш, қорғасын қорларының үлкен көлемі;
- дамыған кен өндіру инфрақұрылымы;
- маңызды экспорттық әлеует.

Алайда, Қазақстан әлі де негізінен төмен өңделген шикізат экспорттаушы болып қалып отыр, бұл қосымша құнның төмен болуына және аса ірі экономикалық мүмкіндіктердің жоғалуына әкеп соғады.

Арнайы болат өндірісі жоқ: Қазақстан тозбаған болат, легирленген қоспалар, машина жасау профилін өндірмейді.

Салада тікелей интеграция – кластерлер жоқ: шахта → жоғары технологиялық өнімге дейін.

Стратегиялық кәсіпорындар тар топтың бақылауында болғандықтан жеке монополия қалыптасқан, бұл капиталдың шетелге шығуына әкеп соғады.

12.2. Саланың басты проблемасы — өңдеудің төмен деңгейі

Бүгінде Қазақстан экспорттайды:

- қорғасынның 77%-ын,
- алюминийдің 87%-ын,
- мысдың 99%-ын

шикізат немесе төмен дәрежелі жартылай фабрикат түрінде.

Бұл мыналарды білдіреді:

- қосымша құнның жоғалуы;
- жоғары жалақыға ие жұмыс орындарын құру мүмкіндігінің болмауы;

- машина жасау үшін технологиялық базаның жоқтығы;
- сыртқы нарықтарға жоғары тәуелділік;
- сыртқы саудадағы созылмалы теңгерімсіздік.

Өңдеудің тереңдігі — индустриялық дамудың негізгі көрсеткіші.

Қазақстанда бұл көрсеткіш сын тұрғысынан төмен деңгейде.

12.3. Ішкі өндіріс үшін шикізат тапшылығы

Саладағы парадокс:

үлкен қорларға қарамастан, елдің машина жасау және өңдеу кәсіпорындары шикізат тапшылығын сезінуде.

Себептері:

- шикізат алыпсатарларының ұзақ мерзімді экспорттық келісімшарттары;
- сыртқы нарықтарға бағытталу;
- отандық кәсіпорындарды басымдықпен қамтамасыз ету тетіктерінің жоқтығы;
- жергілікті металлургиялық кооперацияның төмен деңгейі.

Бұл кәсіпорындарға мынадай салдар әкеледі:

- шикізатты импорттауға мәжбүр болу,
- төмен маркалы өнім шығару,
- жоғары технологиялық бағыттарды дамыта алмау.

12.4. Өнім күрделілігінің төмендігі және технологиялық артта қалу

Металлургия өндірімінің басым бөлігі келесідей өнімдерден тұрады:

- алғашқы металдар,
- жартылай фабрикаттар,
- экспортқа бағытталған қарапайым бұйымдар.

Қазақстанның экономикалық күрделілік индексі әлі де төмен деңгейде қалып отыр.

Оның басты себептері:

- 4–5 деңгейлі терең қайта өңдеу өндірістерінің болмауы,
- ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың (R&D) жеткіліксіздігі,
- инженерлік мектептің әлсіздігі,

- кәсіпорындар арасындағы кооперацияның дамымауы.

12.5. Metallургияны дамыту арқылы индустрияландыру мақсаттары

Бағдарлама келесі міндеттерді көздейд:

1. металлургия өнімдерінің технологиялық күрделілігін арттыр,
2. жоғары технологиялық кәсіпорындар салу,
3. қазбадан бастап дайын өнімге дейінгі толық өндірістік тізбекті қалыптастыру,
4. машина жасауды сапалы және тұрақты шикізатпен қамтамасыз ету,
5. жоғары легирленген болаттар өндірісін дамыту,
6. жоғары қосылған құны бар экспортқа бағытталған өндірістерге көшу.

12.6. Ауқымды құрылымдық өзгерістер

а) Стратегиялық активтерге мемлекеттік бақылау орнату

Терең қайта өңдеу деңгейіне көтерілу үшін мемлекетке негізгі жер қойнауын пайдаланушы компаниялардағы бақылауды қайтару қажет. Оларға мыналар жатады:

- «Qarmet» АҚ,
- «Казахмыс» ЖШС,
- «KazMinerals» ЖШС,
- «Казцинк» ЖШС,
- «Казхром» АҚ,
- «Казалюминий» АҚ,
- «ССТКБӨБ» АҚ,
- «Өскемен титан-магний комбинаты» АҚ.

Мемлекет қатысусыз келесі міндеттерді жүзеге асыру мүмкін емес:

- қайта өңдеудің дамуы,
- шикізатты ішкі өңде,
- жұмыс орындарын құру,
- кен экспортын азайту.

12.7. Кен базасын кеңейту

Шикізат базасын дамыту екі параллель бағытта жүргізілуі тиіс:

1) Жаңа кен орындарын геологиялық барлау

Әсіресе:

- мыс,
- қорғасын-мырыш,
- молибден,
- хром,
- темір кендері бойынша.

2) Техногендік ресурстарды технологиялық қайта өңдеу

Қазақстанда қалдықтар, шламдар және техногендік шикізатты қайта өңдеу бойынша зор әлеует бар. Мұндай ресурстардағы металл мөлшері көп жағдайда табиғи кендерден де жоғары.

12.8. Қара металлургия — индустрияландырудың негізі

1. Болат құю кластерін құру

Кластер мына кәсіпорындар базасында қалыптасуы тиіс:

- Qarmet
- ССТКБӨБ
- Қазхром
- Ақтөбе рельс-арқалық зауыты
- Лисаков кен байыту комбинаты

Қамтамасыз ететін бірыңғай металлургиялық кластерді қалыптастыру қажет:

- болат өндіруді;
- сұрыптық және табақты прокатты;
- профильді құбырларды;
- иілмелі профильдерді;
- машина жасау саласына қажетті жоғары сапалы дайындамаларды.

Цепочка металлургических переделов: от добычи сырья до выпуска готовой промышленной продукции.

*(Цепочка металлургических переделов: от добычи сырья до выпуска готовой промышленной продукции- Металлургиялық қайта өңдеу тізбегі: шикізат өндіруден дайын өнеркәсіптік өнім шығаруға дейін)
(Руда – Кен, Чугун – Шойын, Сталь-Болат, Сплавы- Қорытпалар, Готовые изделия-Дайын бұйымдар)*

2. Электр доғалық әдіспен болат өндірісі

Қазақстанда дерлік электр болат қорыту өндірісі жоқ.

Бірнеше электрометаллургиялық мини-заводтарды салу мүмкіндік береді:

- легирленген болаттарды өндіруге;
- созба сым (катанка) мен сым шығаруға;
- импортты алып тастауға;
- машина жасау мен құрылыс қажеттіліктерін қамтамасыз етуге.

3. Тот баспайтын болат өндірісі

Қазақстанда бар:

- темір,
- хромом,
- никель,
- марганец.

Елде тот баспайтын болат өндіруге қажетті барлық элементтер бар.

Ішкі нарық пен экспорт үшін заманауи тот баспайтын болат зауытын салу қажет.

12.9. Түсті металлургия — жоғары технологиялық материалдарға өту

Келесі кәсіпорындардың базасында:

- Казахмыс,
- KazMinerals,
- Казцинк,
- Казалюминий,
- ӨТМК

түсті металлургия кластерін құру қажет, оған кіретіндер:

- оттектіз мыс өндіріс,
- мыс құбырлары,
- сымдар,
- жез және қола,
- мыс таспасы,
- асқын өткізгішті материалдар,
- электр жабдықтарына арналған прокат.

Перспективалық бағыттар:

- мырыш–алюминий жабындары,
- ыстық мырыштау,
- алюминий мырыштау,
- ақ болат (қаңылтыр) өндірісі,
- машина жасауға арналған қорытпалар өндірісі.

12.10. Сирек және сирек жер металдары — стратегиялық басымдық

Қазақстан әлемдегі ең ірі қорларға ие:

- вольфрам (әлемдік қорлардың 50%-ы),
- молибденнің айтарлықтай қорлары,
- тантал және ниобий.

Қажет :

- қатты қорытпалар өндірісін дамыту;
- жоғары температуралы және жоғары жүктемелі конструкциялар үшін материалдар жасау;
- шикізат емес, жоғары технологиялық өнімді экспортқа шығару.

12.11. Асыл металдар — саланы реформалау

Елімізде үлкен қорлар бар:

- алтын,
- күміс,
- платина,

- палладий.

Ұсынылады:

- алтын өндіретін компанияларды ұлттық меншікке алу;
- табыстылық нормасын 15% деңгейінде белгілеу;
- барлық тазартылған алтынды мемлекетке сату міндетін енгізу;
- 0%-ын Ұлттық банктің валюталық резервіне бағыттау;
- 50%-ын Бағдарламаны қаржыландырудың кепілдік қоры ретінде пайдалану.

Бұл қамтамасыз етеді:

- саланың ашықтығын;
- резервтердің нығаюын;
- ұзақ мерзімді қаржыландыру көзін қалыптастыруды.

12.12. 12-ТАРАУДЫҢ Қорытынды тұжырымдамасы

Металлургия — Қазақстанның қайта индустрияландыруының негізгі тірегі.

Тек 4–5 деңгейлі өндірістерді құру арқылы ғана мүмкін:

- заманауи машина жасау саласын қалыптастыру,
- материалдар мен жабдықтарға тәуелділікті азайту,
- ондаған мың жоғары жалақылы жұмыс орындарын құру,
- экспорттық табысты арттыру,
- елдің стратегиялық тәуелсіздігін нығайту.

Мемлекет саланы реформалауда шешуші рөлді өз мойнына алуы тиіс, сол арқылы Қазақстан шикізатты экспорттауды тоқтатып, дайын, жоғары технологиялы өнімдерді экспорттауды бастайды.

13-ТАРАУ. ОТАНДЫҚ МАШИНА ЖАСАУДЫ ДАМУ

13.1. Машина жасаудың стратегиялық мәні

Машина жасау — әлемдегі постиндустриялық экономикалардың іргетасы.

Ол қамтамасыз етеді:

- жабдықтар өндірісін,
- арнайы техника жасауды,

- өнеркәсіпті модернизациялауды,
- станоктар, агрегаттар, механизмдер шығаруды,
- қосалқы бөлшектер өндірісін,
- елдің технологиялық қауіпсіздігін.

Өзіндік машина жасау болмаса:

- металлургия шикізат күйінде қала береді;
- энергетика импортқа тәуелді болады;
- құрылыс сыртқы жеткізілімдерге осал болады;
- ауыл шаруашылығы технологиялық артта қалады;
- қорғаныс өнеркәсібі төмен болады.

13.2. Саладағы қазіргі жағдай — құрылымдық дағдарыс

Дамытудың бірнеше талпыныстарына қарамастан, Қазақстанның машина жасау саласы тек:

- ЖІӨ-нің 1,5%-ын құрайды,
- өңдеу өнеркәсібінің шамамен 13%-ын қамтамасыз етеді,
- ішкі сұраныстың тек 13%-ын қанағаттандырады.

Машина жасау өнімдерінің импорты **20 млрд** доллардан асады, ал отандық өндіріс тек қажеттіліктің аз ғана бөлігін қамтиды.

Қазақстан іс жүзінде технология өндіруші емес, тұтынушы деңгейінде тұр.

Қазақстандық машина жасау саласы дамымаған, себебі локализация деңгейі төмен, технологиялық алшақтық бар және жабдықтар мен бөлшектер импортына тәуелді. Индустриализация үшін толық циклды отандық машина жасауды құру қажет — металлоконструкциялар мен бөлшектерді өндіруден бастап, агрегаттар мен дайын техника шығаратын өндіріске дейін. Қайта индустрияландыру үшін толық циклдік өз машина жасау өндірісін құру қажет — металлоконструкциялар мен бөлшектерді өндіруден бастап агрегаттар мен дайын техника шығаруға дейін.

13.3. Неліктен Қазақстанға өзіндік машина жасау қажет

Қажеттілігі стратегиялық сипатқа ие:

1) Темір, мыс, алюминий, титан бар, ал машиналар жоқ

Ел шикізатты экспорттайды, бірақ жабдықты импорттайды — осы қарама-қайшылықты жою қажет.

2) Жаппай құрылыс арнайы техниканы қажет етеді

11-тарауда көрсетілгендей, құрылыс көлемі өте үлкен, демек:

- экскаваторлар,
- крандар,
- катоктар,
- жүк тиеуіштер,
- станоктар,
- бетон араластырғыштар,
- қада қағу техникасы

ел ішінде өндірілулері қажет.

3) Энергетика жабдықтарын қажет етеді

Қазандықтар, генераторлар, сорғылар — отандық болуы қажет.

4) Ауыл шаруашылығы техникасын қажет етеді

Ауыл шаруашылығы техникасының 82%-ы ескірген, ал парк импорт арқылы жаңартылып отыр.

5) Металлургияның 4–5 қайта балқыту станоксыз жүзеге асыру мүмкін емес

Металлдарды терең өңдеу үшін қажет:

- илемдік орнақтар,
- токарлық орталықтар,
- фрезерлік желілер,
- сапаны бақылау жүйелері.

6) Елдің тәуелсіздігі меншікті машина жасау өнеркәсібіне ие болуды талап етеді

Бұл — ұлттық қауіпсіздік мәселесі.

13.4. Машина жасау саласын дамытудың негізгі бағыттары

Бағдарлама бес стратегиялық бағытты айқындайды.

(а) Құрылыс машина жасау — Бағдарламаның басты басымдығы

Бағдарлама құрылыс драйверіне негізделгендіктен, бірінші орында құрылыс техникасын шығару тұр.

Қажетті техника:

- экскаватор,
- бульдозер,
- самосвал,
- автокран,
- мұнаралы кран,
- манипулятор,
- каток,
- асфальттөсегіш,
- бетон араластырғыш,
- қада қағу техника,
- көтергіш,
- панелтасығыш.

Бұл – тұрақты сұранысты ондаған жылдарға қамтамасыз ете алатын ірі нарық.

(б) Мұнай-газ машина жасауы

Қазақстан мұнай-газ жабдықтарын жыл сайын 1,6 млрд доллардан астам сатып алады.

Қажетті өнімдер:

- сорғы-компрессорлық жабдықтар,
- құбыр арматурасы,
- бұрғылау қондырғылары,
- мұнай-газ құбырлары,
- бақылау және автоматтандыру жүйелері.

Жергілікті машина жасау ірі жобаларда ТШО, КПО, НКОК секілді компаниялардың міндетті қатысушысы болуы керек.

(в) Тау-кен металлургиялық жабдықтар

4–5 қайта балқыту деңгейіндегі металлургияның жұмыс істеуі үшін қажет:

- ұсақтағыштар,
- шарлы ұнтақтағыштар,
- пештер,
- күйдіру кешендер,

- газды тазалау жүйелері,
- көтергіш-тасымалдау техникасы.

Бұл жабдықтарды ел ішінде өндіруге болады.

(г) Ауыл шаруашылығы машина жасауы

Ауыл шаруашылығы техникаларының 76% тозуы:

- трактор,
- орақ,
- комбайн,
- сепкіш,
- соқа,
- тайлағыш--жинағыш

Қазақстанда жоғары деңгейде локализациямен өндірілуі тиіс.

(д) Энергетикалық жабдық өндірісі

Энергетика саласы үшін қажет:

- қазандықтар;
- турбиналар;
- генераторлар;
- жоғары вольтты трансформаторлар;
- газ турбиналары;
- дизель станциялары.

Елде меншік өндірістік қуаттары болуы тиіс.

13.5. Заманауи машина жасауды қалай құруға болады

1) Мемлекеттік инвестициялар

Машина жасау — көп капиталды қажет ететін сала, ол үшін қажет:

- ұзақ мерзімді қаржы,
- мемлекеттік кепілдіктер,
- инфрақұрылымдық қолдау.

2) Жаһандық технологиялық серіктестерді тарту

Қазақстан технологиялық серіктестерді таңдағанда машина жасау мен өнеркәсіптік жабдықтың тиісті сегменттерінде мойындалған құзыреттерге ие елдерге басымдық беруі керек.

Германия, Жапония, Оңтүстік Корея, Италия және АҚШ – жоғары дәлдікті жабдықтар, робототехника, станок жасау және озық өнеркәсіптік жүйелер өндіретін әлемдік көшбасшылар. Олардың технологиялық базасы орташа стандарттардан жоғары және Қазақстан үшін машина жасау саласында шешуші маңызды құзыреттердің көзі бола алады.

Сонымен қатар, басқа да ірі индустриялық державалар, ең алдымен Қытай, жаппай өнеркәсіптік техника, құрылыс арнайы техникасы, энергетика, металлургия және электроникаға арналған жабдықтар өндіруде айтарлықтай артықшылыққа ие. Мұндай технологиялық шешімдер жоғары бейімделгіштігімен, қолжетімділігімен және жедел локализациялау мүмкіндігімен ерекшеленеді.

3) Мемлекеттік кепілдендірілген сұраныс

- мемлекеттің отандық техниканы сатып алуы;
- құрылыс және энергетика жобаларындағы жергілікті техниканың міндетті үлесі;
- мұнай-газ жобаларында (ТШО, КПО, НКОК) міндетті локализация.

4) Инженерлік және конструкторлық орталықтар

Құру:

- инженерлік мектептер;
- зерттеу зертханалары;
- сынақ орталықтары;
- жобалау бюролары.

5) Кәсіпорындар кооперациясы

Өндірістік тізбектерді қалыптастыру:

металл → бөлшектер → агрегаттар → жинақ → сервис

13.6. Толық циклді өндірістерді құру

Мағынасы — жай құрастыру емес, терең локализация:

- қозғалтқыштар,
- трансмиссиялар,
- көпірлер,
- рамалар,

- кузовтар (шанақ),
- гидравлика,
- электроника.

Тек сол кезде Қазақстан шынайы постиндустриялық елге айналады.

Машина жасау циклі: металл → бөлшектер → торпантар → агрегаттар → дайын техника → сервис.

13.7. 13-ТАРАУ БОЙЫНША Қорытынды тұжырым

Машина жасау — қайта индустрияландырудың негізі.

Онсыз:

- жаңа өндірістер болмайды,
- терең қайта өңдеу жүзеге аспайды,
- инфрақұрылымды жаңғырту мүмкін емес,
- технологиялық тәуелсіздік қалыптаспайды.

Бағдарлама Қазақстанда ұлттық машина жасауды құруды қарастырады, ол қамтамасыз етеді:

- құрылыс,
- мұнай-газ саласы,
- тау-кен өнеркәсібі,
- энергетика,
- ауыл шаруашылығы,
- көлік.

Бұл Қазақстанға шикізаттық модельден XXI ғасырдың индустриалды-технологиялық экономикасына өтуге мүмкіндік береді.

14-ТАРАУ. ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ

14.1. Энергетика — қайта индустрияландыру мен әлеуметтік жаңғыртудың іргетасы

Энергетика - қайта индустрияландырудың негізгі шарты болып табылады. Генерацияны, желілерді және жылумен қамтамасыз етуді жаңартусыз өндірістік өсімді, тұрғын үй құрылысын, агломерациялар дамуын және жаңа кәсіпорындардың іске қосылуын қамтамасыз ету мүмкін емес.

Қазіргі уақытта Қазақстан энергетикасы құрылымдық дағдарысты бастан өткеруде — қуаттардың ескіруі, үнемі авариялар, генерациялайтын қуаттардың тапшылығы, желілердің тозуы және жұмыс істемейтін тарифтік модель.

14.2. Энергетикалық кешеннің жағдайы — критикалық тозу

Салалық ведомстволардың деректері бойынша (2023–2024):

- елде 5 ірі МАЭС жұмыс істейді,
- 64 жылу электр станциясы бар,
- 37 ЖЭО бар,
- шамамен 2500 қазандық, олардың басым бөлігі ескірген.

Жабдықтардың орташа тозуы:

- 56,8% — жалпы генерация,
- 70% және одан жоғары — ЖЭО,
- 60–65% — желілер,
- 80%+ — коммуналдық қазандықтар жабдығы.

Бұл жоғары авариялыққа, тарифтердің өсуіне, төмен энергия тиімділігіне, жабдықтар мен бөлшектерді импортқа тәуелділікке, жаңа құрылыс және өнеркәсіп нысандарын қосу мүмкін еместігіне әкеледі.

Қолданыстағы жүйе елдің дамуының жаңа кезеңін қамтамасыз етуге физикалық тұрғыдан қабілетсіз.

14.3. Электр энергиясының артып бара жатқан тапшылығы

2019 жылдан 2024 жылға дейін электр энергиясына сұраныс мемлекет болжамынан жылдам өсті.

Қазіргі таңда Қазақстан:

- елдің оңтүстігінде бос қуаттарын толығымен жұмсаған;

- ЕАЭО елдерінен энергияны ең жоғары кезеңдерде импорттауға мәжбүр;
- бірқатар өңірлерде жаңа тұтынушыларды қосуға шектеу қойып отыр.

Мәселе әсіресе келесі өңірлерде күрделі:

- Алматы және Алматы облысы;
- Түркістан облысы;
- Жетісу;
- Қызылорда;
- Астана (жылумен қамтамасыз етуде проблемалар).

Энергетиканы түбегейлі модернизацияламай, 11-тараудағы Құрылыс бағдарламасын іске асыру мүмкін емес.

14.4. Бұрынғы «тариф инвестицияға айырбас ретінде» моделіндегі қателіктер

Модель былай қарастырылған:

- тарифтердің өсуі → энергетикалық компаниялардың кірісінің өсуі → модернизацияға инвестициялар.

Алайда шындықта:

1. көптеген компаниялар — жеке табиғи монополиялар, ұзақ мерзімді инвестицияларға қызығушылық танытпайды;
2. қаржы коммерциялық құрылымдарға қайта бөлінді;
3. инвестициялар әдетте минималды болды;
4. желі мен станциялардың тозуы азайған жоқ;
5. тарифтер модернизациядан жылдам өсті.

Қорытынды:

тарифтер өсті, бірақ модернизация жүзеге аспады.

14.5. Аймақтық желілік компанияларды ұлттық меншікке беру

Елімізде шамамен 20 РЭК (аймақтық электр желі компаниялары) бар:

- 16-сы жеке меншік,
- 2-і сенімгерлік басқаруда,
- қалғандары — жартылай мемлекеттік.

Бұл модель тиімді емес, себебі:

- РЭК — табиғи монополиялар;
- олардың пайдасы қоғамдық функциядан жоғары;
- олар инфрақұрылымды жаңартуға инвестиция салмайды;
- тарифтер өседі, желілер деградацияланады.

Бағдарлама барлық РЭК-ті толық ұлттық меншікке беру және мемлекетке желілерді, тұтынушыларды қосу, тариф саясатын, қуатты бөлу бойынша толық бақылауды қалпына келтіруді көздейді.

14.6. Жаңа тарифтік модель — әділ, тұрақты, ұзақмерзімді

Мемлекетке қажет:

- халық пен бизнестің тарифтерін 15 жылға бекіту;
- өнеркәсіп үшін инвестициялық тарифтер енгізу (қуат өсіміне негізделген);
- болжамдылық пен тұрақтылықты қамтамасыз ету.

Арзан энергия — машина жасау мен металлургияны іске қосудың негізгі шарты.

14.7. Жаңа электр қуатын өндіру қуаттарын ауқымды салу

Халық санын екі еселеу және индустрияландыруды іске асыру үшін қажет:

- тәуелсіздік жылдары салынған қуаттарға тең жаңа электр қуатын салу;
- ескірген ЖЭО пен МАЭС-терді ауыстыру;
- кемінде 20–25% резервтік қуат құру.

Жаңа құрылыс қажет болады:

- жылу электр станциялары,
- газ станциялары,
- жаңартылған көмір станциялары,
- су электр станциялары,
- электр желілері,
- қосалқы станциялар.

Мұнда басты назар сенімді базалық генерацияға қойылуы керек, тек жаңартылатын энергия көздеріне (ЖЭК) сүйенбеу қажет.

14.8. Жергілікті энергия жабдықтарын өндіруді құру

Елге қажет: 200–500 МВт қуаттағы қазандықтар, бу турбиналары, газ турбиналық модульдер, генераторлар, трансформаторлар, сорғы жабдықтарын өндіретін зауыттар салу.

Машина жасауды дамыту (13-тарау) энергетиканы жаңартуымен тікелей байланысты.

Бұл импортты азайтуға, мыңдаған жұмыс орындарын жасауға, техникалық тәуелсіздікті қамтамасыз етуге және станцияларды жаңартуды жеделдетуге мүмкіндік береді.

14.9. Қала мен агроқалаларда жылумен қамтамасыз етуді дамыту

Необходимо:

- бар ЖЭО-ды жаңарту;
- жаңа жылу көздерін салу;
- орталық жылу пункттерін ауыстыру;
- жылу желілерін нормативтік жағдайға келтіру;
- агроқалаларды қауіпсіз және тұрақты жылу жүйелерімен қамтамасыз ету.

Арнайы маңызды:

- қысқы кезеңде энергетикалық апаттардың алдын алу;
- ХХІ ғасыр стандартына сай болуын қамтамасыз ету;
- апаттылық (авария) жағдайларды жою (Қостанай, Экібастұз және т.б.).

14.10. Энергетика және қайта индустрияландыру — ажырамас байланыс

11-тарауда егжей-тегжейлі көрсетілгендей, құрылыс, металлургия, машина жасау, көлік және энергетика қайта индустрияландырудың біртұтас технологиялық тізбегін құрайды. Энергетикалық инфрақұрылымды жаңарту — бүкіл жүйені іске қосудың негізгі шарты: құрылыс материалдары мен металлопродукция өндірісінен бастап машина жасау зауыттарының жұмысына, агрогородоктарды дамытуға және қолжетімді тұрғын үйді қамтамасыз етуге дейін.

Энергетика — постиндустриялық экономиканың іргетасы және оның тұрақтылығының негізгі факторы.

14.11. 14-тараудың қорытынды тұжырымдамасы

Қазақстанның энергетика саласы келесілерді қажет етеді:

- желілерді толық ұлттық бақылауға алу,

- жаңа станцияларды салу және масштабты қайта құру,
- өз энергия жабдықтарын өндіруді ұйымдастыру,
- ұзақ мерзімді тарифтік тұрақтылыққа көшу,
- генерациядан таратылуға дейін инфрақұрылымды түбегейлі модернизациялау.

Энергетикалық жүйені жаңарту — тұрғын үй бағдарламасын іске асыру, өнеркәсіпті дамыту және халықтың өмір сүру сапасын арттырудың негізгі шарты. Тек сенімді және заманауи энергетика болған жағдайда Қазақстан ауқымды құрылыс жүргізіп, қайта индустрияландыруды іске қосып, жаңа типтегі экономикаға көше алады.

15-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ТЕМІР ЖОЛ ЖЕЛІСІ

(Жоғары жылдамдықтағы жолаушылар және жүк тасымалы желілері)

15.1. Темір жолдар — қайта индустрияландырудың кеңістіктік негізі

Қазақстан — алып ел, ал теміржолдар:

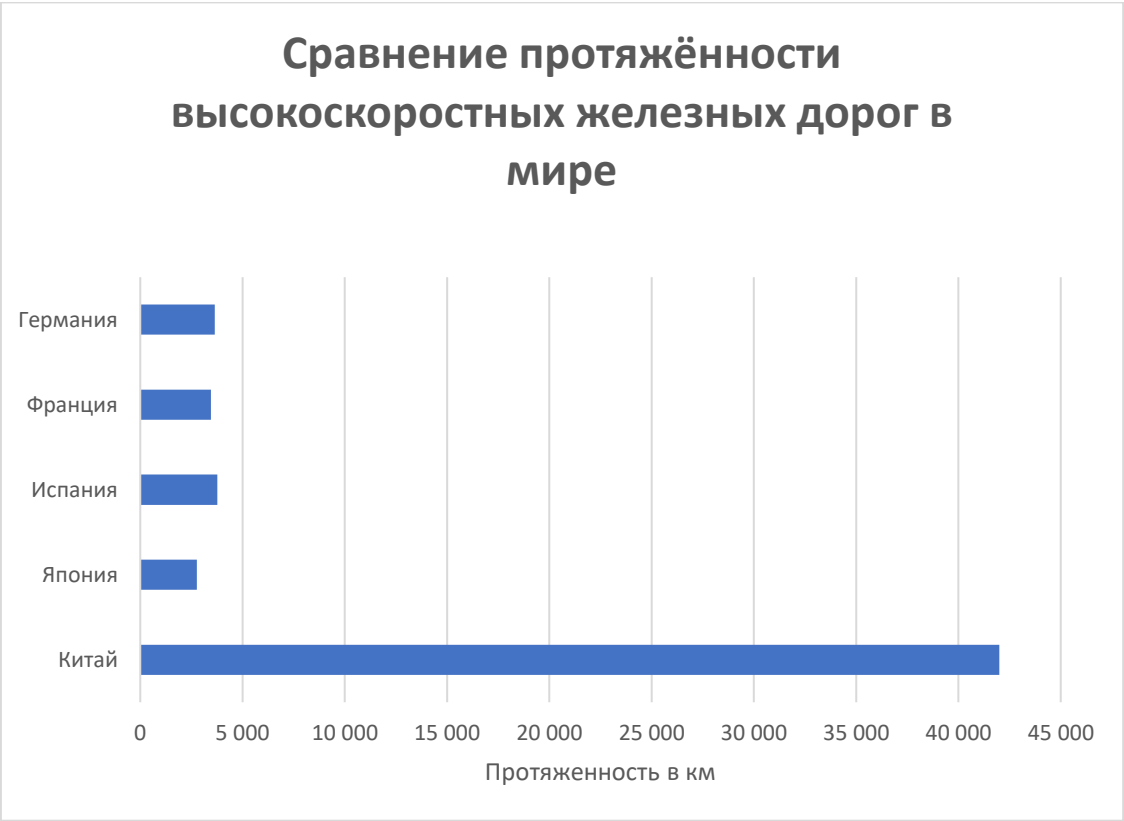
- кеңістіктік интеграцияның кілті,
- индустриялық кластерлердің тірегі,
- халық санының өсуінің негізі,
- логистиканың критикалық маңызды элементі.

Қолданыстағы желі:

- шикізатты экспорттау үшін салынған,
 - жаңа қоныстану құрылымына сәйкес келмейді,
 - техникалық тұрғыдан ескірген,
 - жоғары жылдамдықтарды қамтамасыз етпейді.
-

15.2. Халықаралық тәжірибе (дәл статистикамен)

(Сравнение протяженности высокоскоростных железных дорог в мире - Әлемдегі жоғары жылдамдықты теміржолдардың ұзындығын салыстыру)

Қытай

- ЖЖМ — **42 000 км** (2024),
- жоспар — **70 000 км** к 2035,
- жылдамдық — 300–350 км/ч,
- ірі қалалардың 93%-ы ЖЖМ арқылы байланысқан.

Жапония (Shinkansen)

- желі - 3 200 км,
- жылдамдық — 240–320 км/ч,
- дәлдік — ауытқу 1 минуттан кем.

Испания (AVE)

- 3 800 км — Еуропадағы ең ірі ЖЖМ желісі.

Франция (TGV)

- 2 800 км,
- Жылдамдық 320 км/ч.

Германия (ICE)

- 1 600 км,
- жылдамдық — 300 км/сағ дейін.

АҚШ — әлемдегі жүк тасымалының көшбасшысы

- 152 000 км,
 - жүк логистикасының негізі (темір, көмір, контейнерлер).
-

15.3. Қазақстанға ЖАҢА теміржол желісі неге қажет

1. Ескі желілер болашақ агломерациялармен сәйкес келмейді.
 2. Жолаушылар қозғалысының жылдамдығы — 60–100 км/сағ.
 3. Жүк тасымалы баяу және қымбат.
 4. Тікелей индустриалдық коридорлар жоқ.
 5. Агроқалалар елді мекендерді байланыстыратын желілер жоқ.
 6. 4–5 балқытудан өткен металл өнімдерін тасымалдауға арналған желі жоқ.
 7. Энергетика мен машина жасау саласымен интеграция қажет.
-

15.4. Жаңа теміржол жүйесінің концепциясы

Жолаушылардың ЖЖМ (200–250 км/сағ)

- Астана – Қарағанды – Балқаш – Алматы
- Астана – Павлодар – Семей – Өскемен
- Астана – Қостанай – Ақтөбе – Атырау
- Алматы – Талдықорған – Жаркент
- Алматы – – Тараз – Шымкент – Түркістан

Жылдам жүк коридорлары

Для перевозки:

- металл,
- цемент, ЖББ,
- инженерлік жабдықтар,
- ауылшаруашылық өнімдері,
- контейнерлер.

Индустриялық желілер

Байланыстырады:

- металлургияны (12-тарау),
- машина жасауды (13-тарау),
- құрылыс индустриясын,
- энергетиканы (14-тарау).

Логистикалық хабтар

- құрғақ порттар,
 - қойма кешендері,
 - сұрыптау станциялары.
-

15.5. Жаңа желінің экономикалық әсері

- логистикалық шығындарды 20–30% қысқарту;
 - жүк айналымының жеделдеуі;
 - ішкі нарықтың өсуі;
 - құрылыс шығындарының төмендеуі;
 - транзиттік әлеуеттің өсуі;
 - жаңа даму орталықтарының қалыптасуы.
-

15.6. Постиндустриалды әсер

- вагондар мен компоненттер өндірісін локализациялау,
 - машина жасауды дамыту,
 - металлургияның жүктемесін арттыру,
 - мыңдаған жұмыс орындарын құру.
-

15.7. Мемлекеттің рөлі

Мемлекет міндетті:

- XXI ғасырға арналған көлік стратегиясын әзірлеу,
- қаржыландыруды қамтамасыз ету,
- технологиялық серіктестерді тарту,
- темір жолдарды энергетика, құрылыс, агроқалалармен интеграциялау.

15.8. 15-БӨЛІМНІҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ

Темір жол — тек көлік қана емес.

Ол:

- постиндустриялық каркас,
- демографиялық каркас,
- логистикалық артерия,
- алдағы 50 жылға біртұтас ұлттық кеңістіктің негізі.

16 -БӨЛІМ. ӨНДІРІСТІҢ БАСҚА САЛАЛАРЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ

16.1. Өндірістің диверсификациясының маңызы

Қазақстан экономикасының тұрақтылығы мына қабілетке байланысты:

- шикізаттық модельден бас тарту,
- өндірістің кең спектрін дамыту,
- жұмыс орындарын құру,
- ішкі нарықты тауарлармен қамтамасыз етутоварами,
- экспорттық әлеуетті қалыптастыру.

Металлургия мен машина жасау — қайта индустрияландырудың негізгі тірегі, бірақ олар дамыған іргелес салаларды қажет етеді:

- химия және мұнай-химия,
- жеңіл өнеркәсіп,
- тамақ өнеркәсібі,
- ағаш өңдеу,
- құрылыс индустриясы,
- фармацевтика,
- құрал-жабдық жасау,
- электроника және компоненттер.

Осы салаларсыз толыққанды қайта индустрияландыру мүмкін емес.

16.2. 1990-жылдардан бастап салалардың деградациясына себептер

1. **Модернизациясыз приватизация**
— кәсіпорындар сатылды, бірақ жаңартылмады.
2. **Өндірістік тізбектерінің үзілуі**
— көптеген зауыттар жалпы жүйенің бөлігі ретінде жұмыс істеді.
3. **Импортқа тәуелділік**
— арзан импорт ішкі өндірісті жойды.
4. **Өнеркәсіптік саясаттың болмауы**
— мемлекет салалық бағдарламаларды қалыптастырмады.
5. **Ұзақ мерзімді кредиттердің қолжетімсіздігі**
— арзан қаржыландыру жоқ болды.
6. **Ішкі сұраныстың әлсіздігі**
— шағын нарық жаппай өндіруді қамтамасыз ете алмады.
7. **Ескірген инфрақұрылым**
— логистические издержки слишком высоки.

16.3. Алдыңғы қатарлы салаларды қалпына келтіру

Бағдарлама сегіз негізгі бағытты бөліп көрсетеді.

★ 1) Химиялық өнеркәсіп

Елде бар шикізат:

- полимеров,
- шайыр,
- желімдер,
- лак-бояу материалдары,
- тыңайтқыштар,
- композитов,
- еріткіштер.

Міндеттері:

- үлкен химиялық кластерлерді құру;
- құрылыс, металлургия және агроөнеркәсіп үшін химиялық өнім өндіру;
- негізгі химиялық өнімдерді өндіруді локализациялау.

★ 2) Мұнай-химия

Кез келген ірі мұнай және газ өндірілуіне қарамастан, Қазақстанда мұнай-химия өнімдері аз өндіріледі.

Міндеттері:

- полипропилен, полиэтилен, ПЭТ шығару;
- полимер өнімдерін өндіретін кәсіпорындар құру;
- пластиктің екінші реттік өңделуі;
- өнеркәсіпке арналған химиялық компоненттер өндіру.

★ 3) Жеңіл өнеркәсіп

Импортқа тәуелділік — 90%-дан асады.

Міндеттері:

- маталар шығару;
- киім-кешек пен аяқ киім өндіру;
- арнайы киімдер;
- медицина және құрылысқа арналған материалдар;
- тоқыма кластерлерін құру.

★ 4) Тамақ өнеркәсібі

Бұл азық-түлік қауіпсіздігінің негізі.

Міндеттері:

- сүтті толық цикл бойынша өңдеу;
- ірімшік, май, құрғақ қоспалар өндірісі;
- ет өңдеу;
- көкөніс пен жемістерді өңдеу;
- сақтау және тоңазытқыш қуаттарын қамтамасыз ету;
- агроөнеркәсіптік кластерлер құру.

★ 5) Құрылыс материалдарын өндірісі

Құрылыс индустриясы бірнеше онжылдықтар бойы өседі.

Қажет:

- плитка өндірісі,
 - санитарлық-техникалық жабдықтар,
 - тұсқағаздар,
 - жылытқыш материалдар,
 - линолеум,
 - шыны,
 - безендіру материалдарын локализациялау.
-

★ **6) Ағаш өңдеу және жиһаз өндірісі**

Импортталады:

- жиһаз,
- есіктер,
- ағаш панельдер,
- МДФ/ЛДСП.

Міндеттері:

- МДФ және ЛДСП өндірісі;
 - жиһаз фабрикалары;
 - заманауи ағаш өңдеу кәсіпорындары;
 - фурнитура өндіріс.
-

★ **7) Құрылғы жасау және электроника**

Импортқа тәуелділік шамамен **100%**.

Міндеттері:

- төмен вольтты аппаратура;
 - датчиктер және автоматика;
 - өнеркәсіптік электроника;
 - тұрмыстық техника;
 - кабельдік және өткізгіш өнімдер.
-

★ 8) Фармацевтикалық өнеркәсіп

Пандемия оның осал екенін көрсетті.

Импортқа тәуелділік өте жоғары.

Міндеттері:

- биологиялық препараттарды өндіру;
 - антибиотиктер шығару;
 - инфузиялық ерітінділер өндіріс;
 - медициналық материалдар жасау;
 - негізгі жабдықтарды өндіру.
-

16.4. Өндірістік күштердің орналастыру жөніндегі Кеңестің (ӨКОК) рөлі

ӨКОК анықтайды:

- қалпына келтірілетін салалар мен аймақтар,
 - кәсіпорындардың орналасуын,
 - кластерлерді дамыту,
 - индустриялық аймақтар,
 - тасымалдау және энергетикалық байланыстар,
 - салалық жоспарлардың орындалуын бақылау.
-

16.5. Стратегиялық тәсіл: салаларды қалпына келтіру үшін мемлекеттік протекционизм

Жоғалған салаларды қалпына келтіру үшін **мемлекеттік өнеркәсіптік протекционизм** қажет, оған кіреді:

- тарифтік қорғау;
- мемлекеттік инвестициялық инфрақұрылымды құру;
- міндетті локализация;
- мемлекеттік кепілді сұраныс;
- машина жасау мен металлургияны орталыққа алған кооперациялық кластерлер;
- химия, мұнайхимия және қайта өңдеуде 4–5 қайта балқыту кезеңін меңгеру

Өнеркәсіптік протекционизм шаралары

Салаларды қалпына келтіру үшін қажет:

★ Кедендік қорғау

- ел ішінде өндіруге болатын импортталған өнімдерге баж мөлшерін арттыру.

★ Кепілдендірілген сатып алулар

- мемлекеттік сатып алуларда отандық өнімге басымдық беру.

★ Инвестициялық жеңілдіктер

- налоговые каникулы,
- жабдыққа субсидиялар,
- гранттар және арзан қаржыландыру.

★ Арзан кредиттер

- мемлекеттік құралдар арқылы қолжетімді ұзақ мерзімді қаржы.

★ Экспортты қолдау

- логистика шығындарын өтеу,
- экспорттық субсидиялар,
- өнімді сыртқы нарықтарға ілгерілету.

Тұрақты даму үшін тек салаларды атау жеткіліксіз — әрбір саланың өсуіне жағдай жасау қажет: қолжетімді энергия, заманауи инфрақұрылым, бәсекеге қабілетті нарық, технологиялық база және мемлекеттің нақты үйлестіруі. Нақты жүйелі негіздер, жеке бөлшектелген шаралар жиынтығы емес, қайта индустрияландырудың сәттілігін анықтайды.

16.6. 16-ТАРАУ қорытынды тұжырым

Қорғасынға тәуелділіктен шығу үшін Қазақстан кең ауқымды салаларды қалпына келтіруі қажет:

- химия, мұнайхимия,
- жеңіл өнеркәсіп,
- тағам өнеркәсібі,
- ағаш өңдеу,
- фармацевтика,
- аспап жасау,
- құрылыс индустриясы.

Өнеркәсіптің әртараптандырылуы:

- жұмыс орындарын жасайды,

- ішкі сұранысты қалыптастырады,
 - экономиканың тұрақтылығын күшейтеді,
 - экспорттық әлеуетті арттырады.
-

17-ТАРАУ. БАҒДАРЛАМАНЫ ІСКЕ АСЫРУ МЕРЗІМДЕРІ

17.1. Жалпы ұзақтық

Бағдарламаны жүзеге асыру мерзімі 10 жылға есептелген, бұл ірі экономикалық трансформациялардың әлемдік тәжірибесіне сәйкес келеді:

- Оңтүстік Корея — индустриялық серпіліс (1962–1972),
- Жапония — соғыстан кейінгі қалпына келтіру,
- Қытай — 1990–2000 жылдардағы жаңғырту,
- Германия және Франция — Маршалл жоспары бойынша қалпына келтіру.

10 жыл — келесілер үшін оңтайлы мерзім:

- жаңа салаларды қалыптастыру,
 - инфрақұрылымды салу,
 - энергетиканы жаңарту,
 - металлургияны 4–5 қайта балқыту деңгейінде дамыту,
 - машина жасау саласын құру,
 - жаңа қалаларды тұрғызу,
 - заманауи жұмыспен қамту моделін қалыптастыру,
 - жаңа өмір сапасына қол жеткізу.
-

17.2. Этапы реализации

 I кезең (1–3 жыл): Қайта индустрияландыруды іске қосу

- энергетика, металлургия және инфрақұрылымдағы стратегиялық активтерді ұлттық меншікке аудару;
- өндірістік күштерді орналастыру жөніндегі Кеңесті (ӨКӨК) іске қосу;
- геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу;
- жаппай тұрғын үй құрылысы;
- мектептер, балабақшалар, ауруханалар, спорт нысандарын салу;
- агроқалалар бағдарламасын іске қосу;

- Жаңа МАЭС/ЖЭО жобаларын әзірлеу;
- жаңа теміржол желісін жобалау;
- құрылыс материалдары зауыттарын іске қосу.

★ **II кезең (4–7 жыл): Құрылыс пен өнеркәсіптің даму шыңы**

- жыл сайын 30–35 млн м² тұрғын үй салу;
- электрметаллургиялық зауыттарды іске қосу;
- машина жасау өндірістерін бастау;
- Жаңа МАЭС/ЖЭО-ды салу және модернизациялау;
- желілерді кең ауқымды жаңарту;
- ЖЖМ (жоғары жылдамдықты магистраль) және жүк тасымалы коридорларын салу;
- агломерациялар дамуы;
- химия, мұнайхимия және тамақ өнеркәсібінің жаңа кәсіпорындарын іске қосу.

★ **III кезең (8–10 жыл): Қайта индустриялық циклді аяқтау**

- Жоғары өңдеу өндірістерін экспортқа бағытталған кәсіпорындар ретінде іске қосу;
- Күшті машина жасау кластерлерін құру;
- Миллиондық қалалардың құрылысын аяқтау;
- Агроқалалар желісін толық аяқтау;
- Толық транспорттық-логистикалық жүйені іске қосу;
- энергетикалық жүйені тұрақтандыру;
- тұрақты демографиялық модельді қалыптастыру.

17.3. 17-ТАРАУДЫҢ Қорытындысы

Бағдарламаны 10 жыл ішінде іске асыру келесі мүмкіндіктерді береді:

- салаларды үйлестіру,
- болжамдылықты қамтамасыз ету,
- тұрақты даму циклін қалыптастыру,
- Қазақстанның технологиялық және экономикалық трансформациясына жету.

ГЛАВА 18. БАҒДАРЛАМАНЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ДЕРЕККӨЗДЕРІ

18.1. Жалпы қаржыландыру көлемі

Бағдарламаны іске асыру үшін шамамен қажет:

★ **200 млрд АҚШ доллары 10 жылға**

(шамамен жылына **20 млрд доллар**).

Бұл сома Қазақстан үшін шынайы және қолжетімді, егер қаржыландыру көздерін қалыптастыруда кешенді тәсіл қолданылса.

18.2. №1 дереккөз — Активтерді қайтару үшін арнайы мемлекеттік қор

Қор келесі есептен қалыптасады:

- қайтарылған активтерден,
- конфискацияланған қаражаттан,
- заңсыз алынған активтерден,
- көрсетілмеген схемалар арқылы шетелге шығарылған мүліктен.

Қор қаражаттары тек қана бағытталады:

- тұрғын үй құрылысын дамытуға;
 - әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға;
 - өнеркәсіптік объектілерге;
 - энергетиканы жаңғыртуға;
 - теміржол желісін дамытуға;
 - машина жасау мен металлургияны қолдауға.
-

18.3. №2 дереккөз — Ұлттық қор

Жыл сайын — **7 млрд долларға дейін**, бағыттары:

- құрылыс,
- инфрақұрылым,
- өнеркәсіп,
- энергетика,
- агроқалалар,
- теміржолдар.

Ұлттық қор қаражаттары қолданылуы тиіс:

- тек дамуды қамтамасыз ететін жобаларға,

- тек негізгі капиталға,
 - тек қайта индустрияландыру бағдарламасы аясында.
-

18.4. №3 дереккөз — Квазиақшалық құралдар

1) Мемлекеттік вексельдер

Қолданылуы:

- құрылыс кезінде төлем құралы ретінде;
- кәсіпорындар арасындағы кооперация құралы ретінде;
- заводтар арасындағы есеп айырысу құралы ретінде.

2) Өнеркәсіптік облигациялар (10–15 жыл)

Мемлекеттік кепілдікпен және төмен купонмен — ірі жобалар үшін.

3) Даму муниципалды облигациялары

Мақсаттары:

- агроқалалар,
 - жылыту желілері,
 - су қамтамасыз ету,
 - агломерация инфрақұрылымы.
-

18.5. №4 дереккөз — Үкіметтің Алтын қоры

Тазартылған алтынның 50% келесілерге беріледі:

- Ұлттық банктің алтын-валюта резервіне (ABP),
- Бағдарламаның Мемлекеттік кепілдік қорына аударылады.

Алтын қорының функциялары:

- кредиттік қамтамасыз ету,
 - сыртқы шоктардан қорғау,
 - қаржылық тұрақтылықтың негізін қамтамасыз ету.
-

18.6. №5 дереккөз — Алтын кепілді мемлекеттік қарыздар

Қазақстан тарта алады:

- халықаралық кредиттер,

- инфрақұрылымдық қарыздар,
- дамытуға арналған арнайы құралдар

алтын мен индустриялық активтер кепілдігімен.

Бұл капитал құнын төмендетеді.

18.7. №6 дереккөз — Жеке секторды бірлесіп инвестициялау

Жеке сектор тартылады:

- инфрақұрылым құрылысынан кейін;
 - ішкі сұраныс іске қосылғаннан кейін;
 - кластер пайда болғаннан кейін;
 - субсидия мен кепілдіктер қамтамасыз етілген жағдайда.
-

18.8. 18-ТАРАУ Қорытындысы

Бағдарламаны қаржыландыру:

- тұрақты,
- көп арналы,
- диверсификацияланған,
- активтермен қамтамасыз етілген,
- дамуға бағытталған.

Бағдарлама қарыздық жүктемені тудырмайды — керісінше, болашақтағы салық түсімдері, экспорт және ЖІӨ өсуі үшін негіз қалыптастырады.

Қаржыландыру көздерін тізбелеу автоматты түрде қайта индустрияландыруды қамтамасыз етпейді. Негізгі фактор — мемлекеттің біртұтас басқару контурын қамтамасыз ету қабілеті, жалпылама бақылау, айқындылық, шығындардың тәртіптілігі және инфрақұрылым, энергетика мен өнеркәсіпке инвестициялардың үйлесімділігі. Жүйелі тәсілсіз ең ірі ресурстар да өсім әкелмейді.

19-БӨЛІМ. ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ЖАЛПЫ ҚАҒИДАТТАРЫ

19.1. Ұлттық басымдылық қағидаты

Бағдарлама:

- отандық компанияларға,
- отандық жеткізушілерге,
- отандық өндірушілерге басымдықпен жүзеге асырылады.

Бақылау пакеті Қазақстан Республикасының азаматтарына тиесілі заңды тұлғалар ғана қатыса алады.

Бұл қамтамасыз етеді:

- экономикалық қауіпсіздікті,
 - капитал шығарылымын азайтуды,
 - ұлттық өнеркәсіптік капиталдың қалыптасуын.
-

19.2. Мемлекеттік жауапкершілік принципі

Мемлекет жауапты болып табылады:

- стратегиялық жоспарлау үшін,
 - бағдарламаны басқару үшін,
 - ресурстарды бөлу үшін,
 - инфрақұрылымды жаңғырту үшін,
 - орындалуын бақылау үшін.
-

19.3. Мемлекеттік протекционизм принципі

Отандық өндірушілер мен жаңа салаларды қорғау үшін:

- тарифтік шаралар енгізіледі,
 - импортқа квоталар белгіленеді,
 - отандық өнімді сатып алуға жеңілдікті шарттар жасалады,
 - локалды өндіріс мүмкін салаларда импорттық тауарлардың жеткізілуі шектеледі.
-

19.4. Тең мүмкіндіктер принципі

Тыйым салынған:

- салалардың монополизациясы,
- үлкен көлемдегі жұмыстарды бір орындаушыға бөлу,
- тапсырыстарға қатысуда кемсітушілік.

Әр компания Бағдарламаға қатысуда тең жағдай алады.

19.5. Ашықтық принципі

Бағдарламаның барлық іске асырылуы:

- цифрландырылады,
 - біріккен порталға орналастырылады,
 - нақты уақыт режимінде бақыланады,
 - қоғамға қолжетімді есептермен қоса жүреді.
-

20-ТАРАУ. БАҒДАРЛАМАНЫ ІСКЕ АСЫРУДЫ БАСҚАРУ

20.1. Өндірістік күштерді орналастыру жөніндегі кеңес (ӨКОК)

ӨКОК — Қазақстанның қайта индустрияландыруындағы орталық орган.

Оның функциялары:

- елдің экономикалық картасын қалыптастыру;
- салааралық приоритеттерді анықтау;
- кәсіпорындарға орын таңдау;
- министрліктерді үйлестіру;
- аймақтық саясатты стратегиялық басқару;
- орындау мерзімін бақылау;
- тәуекелдерді талдау;
- ҚР Президентке жылдық есеп беру.

ӨКОК басында Премьер-министр тұр.

20.2. Орталықтандырылған Құрылыс штабы

Штаб жауапты:

- құрылыс жобаларын жүзеге асыруға (тұрғын үй, әлеуметтік объектілер),
 - әкімдіктердің жұмысын үйлестіруге,
 - мерзімдер мен сапаны бақылауға,
 - мердігерлерді қадағалауға,
 - жеткізілімдер мен кооперацияны синхрондауға,
 - құрылыс процесін цифрландыруға.
-

20.3. Министрліктердің рөлі

Әрбір министрлік нақты KPI алады.

Өнеркәсіп және құрылыс министрлігі

- металлургияны 4–5 өңдеуге дейін іске қосу;
- жаңа машина жасау зауыттарын құру;
- химия және мұнайхимияны дамыту;
- кластерлерді қалыптастыру;
- агроқалаларды дамыту;
- мектептер, балабақшалар, спорт нысандары;
- медициналық мекемелер;
- тұрғын үй салу.

Энергетика министрлігі

- жаңа МАЭС/ЖЭО салу;
- желі инфрақұрылымын жаңғырту;
- агроқалаларды жылумен қамтамасыз ету;
- энергетикалық қауіпсіздік.

Көлік министрлігі

- теміржол желісі;
- жоғары жылдамдықты пойыздар мен жүк коридорлары;
- логистикалық хабтар;
- автожол инфрақұрылымы.

Білім министрлігі

- инженерлік мектептер;
- ЖОО-ларды жаңғырту;
- кадрлар даярлау.

Денсаулық сақтау министрлігі

- емханаларды жаңғырту;
- жаңа нысандар салу;
- медицина саласын цифрландыру.

Еңбек министрлігі

- кадрлар даярлау;
- қайта даярлау орталықтары;
- жұмыс орындарын бөлу.

20.4. Әкімдіктердің рөлі

Әкімдіктер қамтамасыз етеді:

- жер учаскелерін,
- коммуникацияларды тартуды,
- мердігерлерді бақылауды,
- құрылған нысандарды пайдалану,
- жергілікті инфрақұрылымды дамыту,
- агроқалақтарды әлеуметтік сүйемелдеуді.

21-ТАРАУ. ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТЕТІКТЕР

Бағдарламаның инфрақұрылымдық тетіктері аумақтарды дамытуда біртұтас стандартты қамтамасыз етуі тиіс: көлік, инженерлік желілер, әлеуметтік нысандар және цифрландыру. Негізгі мақсат — тұрғын үй, жолдар, энергетикалық нысандар мен әлеуметтік инфрақұрылымды біртұтас жоспар аясында синхрондау.

22-ТАРАУ. БАҒДАРЛАМАНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Бағдарламаның қаржылық архитектурасы көпдеңгейлі тәсілге негізделген: мемлекеттік қаражат, активтерді қайтару, алтын қоры, ұзақ мерзімді қаржы құралдары және жеке капитал. Негізгі мәні — құралдардың тізімі емес, олардың ұзақ мерзімді қаржыландыруды қамтамасыз етуі, инвестициялардың болжамдылығы және жобаларды жүзеге асырудағы тәртіпті қамтамасыз ету қабілеті.

23-ТАРАУ. БАҚЫЛАУ, АШЫҚТЫҚ ЖӘНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚОРҒАУ

БАҒДАРЛАМАНЫҢ іске асырылуын бақылау процестердің толық цифрландырылуына, сатып алулардың ашықтығына және тәуелсіз аудитке негізделеді. Негізгі қағида — үздіксіз мониторинг жүргізу және ауытқуларды дереу жою.

24-ТАРАУ. ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫ ТЕТІГІ

Бағдарламаны іске асыру үш негізгі тірекке сүйенеді: мемлекет — стратегиялық көшбасшы ретінде, өнеркәсіп — өсудің негізі, адам — басты ұлттық капитал. Бұл элементтер біртұтас жүйені қалыптастырып, тұрақты дамуды қамтамасыз етеді.

ЭЫДҰ елдері тәжірибесі көрсеткендей, ілгерілеу дамуында жоғары өсу қарқыны сол елдерде байқалады, онда мемлекет стратегиялық басымдықтарды белгілеп, инфрақұрылымды дамытып, адам капиталын жетілдіріп, өңдеу өнеркәсібін қолдайды. Мұндай модель бір ұрпақ ішінде жоғары индустриялық экономикаға өтуге мүмкіндік берген.

Бағдарламаның табысы үшін маңыздысы — шаралардың саны емес, олардың жүйелілігі: салаларды біртұтас даму архитектурасына үйлестіру, іске асырудағы тәртіптілік, шешімдерді үйлестіру және мемлекеттің күрделі процестерді басқару қабілеті. Бөлшектелген қадамдар постиндустриялық экономиканы қалыптастырмайды — оны жүйелі негіздер қалыптастырады. Осылайша қайта индустрияландырудың тұтас логикасы қалыптасады.

Таким образом формируется целостная логика индустриализации:

Тұрғын үй → инфрақұрылым → энергетика → металлургия → машина жасау → көлік → адам капиталы → демография → постиндустриялық экономика.

Бұл стратегиялық тізбек Қазақстанды жаңа даму деңгейіне шығару үшін негіз болып табылады.